

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-Rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s poremećajem iz spektra autizma

Lea Sudar

Zagreb, rujan, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-Rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s poremećajem iz spektra autizma

Lea Sudar

Mentor: prof.dr.sc. Marijan Palmović

Zagreb, rujan, 2024.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisao/napisala rad „Jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s poremećajem iz spektra autizma“ i da sam njegov autor/autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime:

Mjesto i datum: Zagreb, 3.9.2024.

ZAHVALE

Prvo veliku zahvalu dugujem svojem mentoru, prof.dr.sc. prof.dr.sc. Marijanu Palmoviću, za strpljenje u odgovaranju na bezbroj pitanja tijekom pisanja ovog rada, kao i za svo znanje te želju za radom koju je na mene i moje kolege prenosio tijekom studiranja.

Bez potpore mojih roditelja ovaj studij ne bih prošla upola toliko lako koliko jesam, te im se ovim putem na tome zahvaljujem. Ostatak obitelji, uključujući brata, baku, djeda, ujaka i ujnu također je tijekom ovih godina uvijek bio tu za mene te im također zahvaljujem na svojoj podršci koju su mi pružili.

Studiranje ne bi bilo ni približno toliko slatko i ne bi toliko brzo prošlo da uz sebe nisam imala svoje kolegice s faksa, isto kao i svog T. Za sve dane provedene zajedno tijekom ovih pet godina, veliko vam hvala!

Jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s poremećajem iz spektra autizma

Lea Sudar

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Sažetak

Dvojezičnost je kao rastući fenomen u svijetu tema brojnih istraživanja. Stavovi stručnjaka o dvojezičnosti u urednoj populaciji nisu u ujednačeni, Dok pojedini istraživači smatraju da dvojezičnost nema negativan utjecaj na dječji razvoj, drugi ističu suprotne stavove. Obzirom da je dvojezičnost sve učestalija, kako u urednoj populaciji, tako i u populacijama osoba s različitim razvojnim poremećajima, bitno je razumjeti njen utjecaj na pojedine skupine. Pokazalo se kako dvojezičnost nema negativan, ali niti pozitivan, utjecaj na jezične vještine djece te kako jezični razvoj jednojezične i dvojezične djece obično prati sličan obrazac. Iako su temeljne teškoće vezane za poremećaj iz spektra autizma upravo u području socijalne komunikacije i interakcije, jezične su teškoće također učestale kod ove populacije. Obzirom na porast učestalosti dvojezičnosti u svijetu, ista je sve prisutnija i u populaciji djece s PSA. Zbog jezičnih i komunikacijskih teškoća vezanih uz PSA te kontradiktornih stavova autora koji se bave ovom temom, roditelji su često u nedoumici kad je u pitanju jezično izlaganje njihove djece s PSA iz dvojezičnih obitelji. Cilj je ovoga rada, prema tome, pružiti sažetak rezultata istraživanja namijenjenih proučavanju jezičnih i komunikacijskih vještina dvojezične djece s PSA te usporediti iste s rezultatima jednojezične djece s PSA i jednojezične te dvojezične djece urednog razvoja. Poblježe će se opisati vještine dvojezične djece s PSA na području rječnika, morfologije, sintakse, narativnih vještina, pragmatike, socijalnog razvoja i teorije uma. Utjecaj razine izloženosti jeziku na jezične vještine djece s PSA kao učestala tema uočena pregledom literature također je uključena u ovaj rad. Nadalje, rad će poblježe opisati stavove roditelja i stručnjaka o izlaganju djece s PSA dvama jezicima, te faktore koji utječu na roditelje prilikom biranja oblika jezičnog izlaganja njihove djece s PSA i izvore stresa s kojima se suočavaju.

Ključne riječi: *dvojezičnost, poremećaj iz spektra autizma, jezične vještine, komunikacijske vještine, stavovi roditelja, stavovi stručnjaka*

Language and communication skills in bilingual children with autism spectrum disorder

Lea Sudar

University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Department of Speech and Language Pathology

Summary

Bilingualism is a growing phenomenon in the world, and as such it is the object of numerous research papers. Professional stance towards bilingualism differs among researchers. While some believe bilingualism has no negative influence on child development, others oppose. Considering that bilingualism is becoming more frequent among typically developing children as well as children with numerous developmental disorders, it is important to understand its influence on specific groups of people with such disorders. There is currently no evidence of bilingualism having negative or positive effect on children's language development. It is understood that bilingual children usually follow the same pattern in language development as monolingual children. Even though the main difficulties associated with autism spectrum disorder are those in social communication and interaction, language difficulties aren't uncommon among this group. Since bilingualism is becoming more common in the world, there is also a lot more bilingual children with ASD. Considering the language and communication difficulties already connected to PSA and contradictory opinions of authors researching this topic, parents of children with ASD from bilingual families are usually concerned about choosing the language to which they should expose their child during language development. Therefore, the aim of this paper is to provide a summary of research papers exploring language and communication skills in bilingual children with ASD and comparing them to the skills of monolingual children with ASD as well as monolingual and bilingual typically developing children. More closely, vocabulary, morphology, syntactic, narrative, pragmatic and social skills, as well as theory of mind skills of bilingual children with ASD will be described. As a frequently occurring theme concerning the topic of this paper, the influence of the amount of language exposure on language and communication skills will be described as well. Furthermore, this paper will provide a close description of parent and professional stance on bilingualism in children with ASD, factors influencing parents of children with ASD from bilingual families in making a choice on language exposure for their child, as well as the source of stress they deal with.

Key words: *bilingualism, autism spectrum disorder, language skills, communication skills, parent opinion, professional opinion*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. PROBLEMSKA PITANJA.....	4
3. METODOLOGIJA.....	5
4. JEZIČNE I KOMUNIKACIJSKE VJEŠTINE DVOJEZIČNE DJECE S PSA.....	6
4.1.Razumijevanje i proizvodnja jezika u dvojezične djece s PSA.....	6
4.2.Rječničke vještine dvojezične djece s PSA.....	8
4.3.Morfološke i sintaktičke vještine dvojezične djece s PSA.....	11
4.4. Narativne vještine dvojezične djece s PSA.....	14
4.5.Pragmatičke vještine dvojezične djece s PSA.....	17
4.6.Socijalne vještine dvojezične djece s PSA.....	18
4.7.Komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA.....	20
4.8.Utjecaj jezične izloženosti na jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA.....	22
5. STAVOVI RODITELJA I STRUČNJAKA PREMA DVOJEZIČNOSTI U DJECE S PSA.....	24
5.1.Čimbenici koji utječu na roditeljsku odluku o jednojezičnom ili dvojezičnom izlaganju djece s PSA.....	25
5.1.1. Stavovi roditelja o dvojezičnosti i PSA.....	25
5.1.2. Obilježja djeteta i obitelji.....	27
5.2.Stavovi stručnjaka o dvojezičnom odgoju djece s PSA.....	30
5.3.Kulturalni aspekt dvojezičnosti i utjecaj koji on ima na jezičnu izloženost djece s PSA.....	33
5.4.Ishodi jezične izloženosti djece s PSA.....	34
6. ZAKLJUČAK.....	35
7. POPIS LITERATURE.....	37

1. UVOD

Sve veća učestalost dvojezičnosti u svijetu potiče brojne autore na istraživanja o njenom utjecaju na različite populacije. S porastom istraživanja ovog fenomena, postavlja se pitanje njegovog utjecaja na dječji razvoj, a mišljenja su podijeljena; dok neki autori podupiru stvaranje dvojezične okoline kao optimalne za dječji razvoj, drugi su tome suprotstavljeni (Greene, 2022). S obzirom da je barem polovina svjetske populacije dvojezična (Grosjean, 2012), postaje nužno razumjeti utjecaj dvojezičnosti na osobe s različitim komunikacijskim i jezičnim vještinama.

Grosjean (2012) dvojezičnost definira kao korištenje dvaju ili više jezika, odnosno dijalekta, u svakodnevnom životu. Većina dvojezičnih osoba nema jednaku razinu tečnosti u oba jezika koja koristi, a tečnost u pojedinom jeziku bilingvalne osobe varira tijekom života. Navedeno utječe i na promjene u psiholingvističkim procesima pojedinca. Dob usvajanja jezika, način njegovog usvajanja (npr. kod kuće ili u školi) te učestalost njegovog korištenja kroz godine igraju ulogu u tome koliko osoba poznaje dani jezik te kako ga obrađuje. ASHA (*American Speech-Language Hearing Association*) razlikuje dvije vrste dvojezičnosti prema vremenu usvajanja jezika. Simultana dvojezičnost podrazumijeva usvajanje dvaju jezika od rođenja te se pri tome oba jezika uglavnom uvode u prve tri godine djetetovog života. Sukcesivna dvojezičnost uključuje uvođenje drugog jezika nakon treće godine života, pri čemu je dijete već usvojilo bazu prvog jezika (ASHA, 2014). Osim prema vremenu usvajanja, dvojezičnost se može podijeliti i prema razini usvojenosti drugog jezika relativno prema prvom jeziku (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2012). Prema ovoj podjeli razlikujemo subordinativnu, asimetričnu i uravnoteženu dvojezičnost (ekvilingvizam) te polujezičnost (semilingvizam). Subordinativna i asimetrična slični su pojmovi. Subordinativna dvojezičnost je učestala pojava, a označuje nejednaku ovladanost jezicima kod dvojezične osobe. Asimetrična dvojezičnost definirana je kao neuravnoteženost u korištenju dvaju jezika. Uravnotežena dvojezičnost kontrastan je pojam od asimetrične dvojezičnosti te ona podrazumijeva jednaku razinu upotrebe dvaju jezika. Polujezičnost ili semilingvizam javlja se kao rezultat nepovoljnih uvjeta za jezični razvoj, pri čemu osoba nije u potpunosti udvojila niti jedan jezik.

Sva dvojezična djeca imaju dominantan jezik koji su usvojili u većoj mjeri nego drugi jezik koji koriste (Nicoladis i Genesee, 1997). Poznavanje jezika ovisi o brojnim čimbenicima koji uključuju podršku zajednice, dječji osjećaj identiteta vezano za jezik, članove zajednice povezane s tim jezikom, izvor iz kojeg se jezik uči, povijest kontakta među jezicima i grupama jezika te socioekonomski status obitelji. Bitno je da logopedi koji rade s dvojezičnom djecom

dobro poznaju individualnu situaciju u kojoj dijete usvaja jezik te u kojoj se odvija jezični razvoj.

Miljokazi poput pojave prve riječi sa značenjem i veličine vokabulara od 50 riječi kod jednojezične i dvojezične djece javlja se u okviru istom razdoblju (Nicoladis i Genesee, 1997). Dvojezična djeca u pojedinom jeziku imaju upola manji broj usvojenih riječi od jednojezične djece. Međutim kad se u obzir uzme cjelokupni broj riječi u konceptualnom rječniku (odnosno, u svim jezicima koje dijete koristi), on je često jednak, ili čak nadilazi broj riječi usvojen u jednojezične djece (Pearson i sur., 1993). U sintaktičkom razvoju dvojezična djeca prate jednake miljokaze kao i jednojezična djeca, a na mjerama morfosintaktičke složenosti i prosječne duljine iskaza ostvaruju rezultate unutar prosjeka za jednojezičnu djecu (Nicoladis, 1995). Miješanje kodova izrazito je česta pojava kod djece koja odrastaju kao dvojezična (Nicoladis i Greene, 1997). Ovaj pojam označava pojavu u kojoj dvojezična djeca koriste dva jezika unutar jedne interakcije, ili čak jednog iskaza.

S obzirom da proizvodnja narativa iziskuje koordinaciju više jezičnih sastavnica, za razvoj narativnih vještina potrebno je poznavanje širokog raspona jezičnih vještina (Hoang i sur., 2018). Proizvodnja narativa uključuje njegovu makrostrukturu i mikrostrukturu. Makrostrukura narativnog diskursa je globalno planiranje, odnosno koherencija, narativa (Pearson i de Villiers, 2005). Ona je neovisna o jeziku i, prema tome, nije pod utjecajem dvojezičnosti (Kunnari i sur., 2016). S druge strane, mikrostruktura uključuje koheziju gramatičkih oblika na razini rečenice (Hickmann, 1995), što znači da je pod utjecajem ovladanosti jezikom na kojem se narativ proizvodi. Obzirom da dvojezična djeca ne pokazuju odstupanja u gramatičkom razvoju, ove teškoće ne bi se trebale naći ni u njihovom diskursu.

Nicoladis i Genesee (1997) u svojem su istraživanju zaključili kako dvojezičnost ne ubrzava, ali ni ne usporava jezični razvoj djece. Međutim, iako nema utjecaja na jezični razvoj, pokazalo se kako postoji utjecaj na kognitivni razvoj koji dovodi do boljih vještina metajezične svjesnosti (Bialystok, 1998).

Pragmatika je jezična sastavnica kojom se opisuje upotreba jezika u različitim situacijama (Prutting i Kirchner, 1987; prema Levinson, 1983). Osim toga, socijalna pragmatika nadilazi govoreni jezik te uključuje neverbalne vještine poput kontakta očima (Carbone i sur., 2013) i gesti (Franchini i sur., 2018). Dvojezični ispitanici u istraživanju Ikizer i Ramirez-Esparaze (2018) pokazali su se boljima u vještini socijalne fleksibilnosti u usporedbi s jednojezičnim ispitanicima. Dvojezični ispitanici bolje su razumjeli i prilagođavali se različitim socijalnim

situacijama, a autorice pretpostavljaju kako do navedenog dolazi zbog bolje kognitivne fleksibilnosti izazvane manevriranjem među jezicima u svakodnevnim interakcijama.

Teorija uma definira se kao vještina pripisivanja mentalnih stanja sebi i drugima, te razumijevanje tuđih vjerovanja, želja, namjera, emocija i perspektiva koje se razlikuju od vlastitih (Westby, 2017). Pokazalo se kako dvojezične osobe ostvaruju bolje rezultate u ovoj vještini u usporedbi s jednojezičnim osobama (Schroeder, 2018).

Poremećaj iz spektra autizma uključuje perzistentne teškoće u području socijalne komunikacije i interakcije (DSM-5; American Psychiatric Association, 2013). Obilježja poremećaja iz spektra autizma između ostalog uključuju teškoće u socijalno-emocionalnoj uzajamnosti, neverbalnom komunikacijskom ponašanju te uspostavljanju, razumijevanju i održavanju socijalnih odnosa. Navedene teškoće utječu na usvajanje strukturalnih i funkcionalnih komponenti jezika (Wang i sur., 2018). Jezične vještine u ovoj populaciji značajno variraju, a teškoće u jezičnom razvoju te razumijevanju često su prisutne (DSM-5; American Psychiatric Association, 2013). U ranom su jezičnom razvoju kod djece s autizmom uočena kašnjenja u jezičnom razumijevanju i proizvodnji (Weismer i sur., 2010) te regresija u vidu gubitka vještine korištenja riječi sa značenjem u okvirnom vremenu kada se obzirom na kronološku dob očekuje rječnički brzac (Lord i sur., 2004). Kremer-Sadlik (2005) navodi kako teškoće koje perzistiraju kod osoba s poremećajem iz spektra autizma kroz život uključuju teškoće u pragmatici (Baron-Cohen, 1989; Jordan, 1993; Sigman & Capps, 1997; Tager-Flusberg, 2001; prema Kremer-Sadlik, 2005), prilagodbi sugovorniku (Curcio i Paccia, 1987; Geller, 1998; prema Kremer-Sadlik, 2005), kontekstualnom povezivanju i odgovaranju na otvorena pitanja (Capps i sur., 1998; Happé, 1994; Hewitt, 1998; prema Kremer-Sadlik, 2005), razumijevanju implicitnih značenja, tuđih namjera, interesa i motivacije (Baron-Cohen, 1996; Geller, 1998; Happé, 1993; Jolliffe i Baron-Cohen, 1999; prema Kremer-Sadlik, 2005) te prikladnosti komentara i utjecaja vlastitih riječi na tuđe osjećaje (Bauminger i Kasari, 2000; Capps i sur., 1992, 1994; Kasari i sur. 1993; prema Kremer-Sadlik, 2005).

Iako je objavljen značajan broj istraživanja koja dokazuju kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na dječji razvoj te u određenim domenama pruža djeci prednost u odnosu na jednojezične vršnjake, brojni stručnjaci savjetuju roditeljima djece s poremećajem iz spektra autizma (PSA) da svoju djecu odgajaju kao govornike jednog jezika (Kremer-Sadlik, 2005). Autor navodi da ove savjete stručnjaci daju kako bi dijete bilo izloženo pojednostavljenom jezičnom inputu te kako bi se potaknulo usvajanje i korištenje jezika. Ova je pojava bitna u specifičnoj populaciji dvojezičnih osoba koja podrazumijeva doseljeničke obitelji. Roditelji u

doseljeničkim obiteljima također su savjetovani da sa svojom djecom govore na jednom jeziku, u ovom slučaju većinskom jeziku, iako ga i sami nisu usvojili do jednake mjere kao vlastiti materinski jezik, kako bi djeca bila izložena istom jeziku u svim okolinama u kojima se svakodnevno nalazi. Obzirom da je korištenje jezika unutar obitelji temelj za usvajanje socijalnih normi, korištenje drugog, odnosno slabije usvojenog, jezika od strane roditelja može imati negativan utjecaj na dječji razvoj. Osim toga, roditelji veliku važnost stavljaju na ulogu obiteljskog jezika u povezivanju sa zajednicom, sudjelovanju u kulturalnim i religioznim aktivnostima te u povezivanju sa članovima obitelji koji ne govore većinski jezik (Jegatheesan, 2011).

2. PROBLEMSKA PITANJA

Dvojezičnost je sve više prisutna u modernom svijetu, pa tako i među djecom s različitim teškoćama. Trenutno ne postoje određene smjernice za savjetovanje i pružanje podrške dvojezičnim obiteljima djece s PSA. Također, ne postoje niti znanstveno utemeljeni dokazi prema kojima bi stručnjaci roditeljima djece s PSA savjetovali da jezični input djece ograniče na jedan jezik u okruženjima u kojima bi optimalno za obitelj bilo koristiti dva ili više jezika. Cilj je ovog diplomskog rada istražiti utjecaj dvojezičnosti na jezične i komunikacijske vještine djece s PSA. Ovdje se u obzir uzimaju dimenzije rječnika, sintakse, morfologije, proizvodnje narativa, pragmatičkih i socijalnih vještina, funkcionalne komunikacije i teorije uma. Nadalje, istražiti će se stavovi roditelja i stručnjaka prema pružanju dvojezične okoline za razvoj djece s PSA te čimbenici koji utječu na odluku roditelja o tome kojim će jezicima izložiti svoje dijete s PSA. Rad će ujediniti informacije dobivene iz radova na navedene teme s ciljem sažimanja rezultata istraživanja koja istražuju (1) na koji način dvojezičnost utječe na razvoj djece s PSA, (2) stavove roditelja dvojezične djece s PSA te brige, potrebe i savjete koje dobivaju od stručnjaka o odgoju njihove djece te (3) stavove stručnjaka koji rade s ovom populacijom i način na koji ti stavovi utječu na način na koji savjetuju roditelje. Navedena je tematika bitna kako bi se bolje razumjela postojeća literatura vezana za utjecaj dvojezičnost na djecu s PSA, potaknulo stvaranje okvira teorijske podloge koji može pomoći u izgradnji znanstveno dokazanih savjeta za dvojezične obitelji djece s PSA te kako bi se roditeljima moglo pristupiti na način koji uključuje razumijevanje njihovih briga i potreba vezanim uz stručnu podršku tijekom odgoja djece.

3. METODOLOGIJA

Analiza podataka i pregled literature uključene u ovaj diplomski rad provedena je prema elementima PRISMA protokola (Moher i sur., 2009). Literatura je prikupljena pretragom ključnih riječi 'bilingualism', 'multilingualism' i 'dual language' u svrhu pronalaženja znanstvenih radova na temu dvojezičnosti te 'autism', 'autism spectrum disorder' i 'ASD' u svrhu pretrage radova o poremećaju iz spektra autizma. Pretraga ključnih riječi provedena je u bazama znanstvenih radova *Web of Science* i *Scopus*. Prvom pretragom dobiveno je 1650 radova, no kad su se u obzir uzeli radovi koji obrađuju teme dvojezičnosti i djece s PSA, isključeno je 1582 rada. Pristup nije bio omogućen osam radova. Obzirom da je diplomski rad podijeljen na dvije veće tematske cjeline, daljnji opis metodoloških postupaka bit će naveden tematski.

Pregledom literature prikupljeno je 29 znanstvenih radova na temu jezičnih i komunikacijskih vještina dvojezične djece s PSA. Isključujući faktori su bili nacrti istraživanja koji uključuju pregled literature ili prikaz slučaja obzirom da je cilj rada sažetak i sinteza zaključaka kvantitativnih istraživačkih radova. Istraživanja namijenjenih za pregled literature pod ovom tematikom bilo je osam, a za prikaz slučaja četiri. Godina izdanja znanstvenog rada nije ulazila u isključujuće faktore među istraživanjima. Uključujući faktori za pregled literature bili su prisutnost barem jedne od ovih skupina ispitanika uz skupinu dvojezične djece s PSA: jednojezična djeca s PSA, dvojezična djeca urednog razvoja i jednojezična djeca urednog razvoja. Navedeni kriterij uveden je s ciljem stvaranja okvira koji omogućuje usporedbu vještina djece s PSA s vještinama njihovih vršnjaka. Također su uključena istraživanja u kojoj su sudjelovali ispitanici stari između 1;00 i 16;00 godina. Primjenom navedenih kriterija preostalo je 17 radova na kojima je provedena analiza.

Pod temom *Stavovi roditelja i stručnjaka prema dvojezičnosti u djece s PSA* pregledom literature prikupljeno je 18 znanstvenih radova. Radovi isključeni iz analize pod ovom temom također su bili pregledi literature te prikazi slučaja kojih je prikupljeno osam. Među isključujuće faktore nisu ubrojene godina izdavanja znanstvenog rada te dob ispitanika. Uključujući su faktori bili sudjelovanje barem jedne od sljedeće dvije skupine ispitanika: roditelji dvojezične djece s PSA te stručnjaci koji rade s djecom s poremećajem iz spektra autizma. U obzir su uzeti radovi koji su barem dijelom kvalitativne prirode. Ovakvih je radova u ovom pregledu devet.

4. JEZIČNE I KOMUNIKACIJSKE VJEŠTINE DVOJEZIČNE DJECE S PSA

Jezične i komunikacijske vještine djece s PSA u većini istraživanja promatraju se usporedbom rezultata dvojezične djece s PSA s rezultatima njihovih jednojezičnih vršnjaka s PSA te jednojezičnih i dvojezičnih vršnjaka urednog razvoja. Bitno je u obzir uzeti nacрте ovih istraživanja kako bi se mogli donijeti zaključci o razvijenosti pojedinih jezičnih i komunikacijskih vještina. Osim toga, temeljnu ulogu nose i elementi koji potencijalno utječu na usporedbu rezultata djece s PSA s ostale tri skupine, a to uključuje broj jezika na kojima su dvojezična djeca ispitana te na kojim jezicima su ispitana. Ovo je poglavlje namijenjeno za pregled rezultata istraživanja utjecaja dvojezičnosti na jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA sa svrhom razumijevanja ove tematike te poticanje stvaranja znanstvenih temelja za savjetovanje roditelja ove djece.

4.1. Razumijevanje i proizvodnja jezika u dvojezične djece s PSA

Pregled zaključaka istraživanja o vještinama jezičnog razumijevanja i proizvodnje proveden je analizom 5 istraživanja kvantitativne prirode (Beauchamp i sur., 2020; Petersen i sur., 2012; Dai i sur., 2018; Valicenti-McDermott, 2013; Zhou i sur., 2019). Navedena su istraživanja osim generalnih jezičnih vještina istraživala i rječničke vještine, funkcionalnu komunikaciju te utjecaj izloženosti jeziku, o čemu će više biti navedeno kasnije u tekstu. Dok Beauchamp i sur. (2020) te Valicenti-McDermott i sur. (2013) jezične vještine dijele na ekspresivne i receptivne, ostali ih autori u istraživanjima navode pod krovim nazivom jezične vještine. U svim navedenim istraživanjima korišteni su standardizirani testovi za prikupljanje informacija o jezičnim vještinama ispitanika. Samo je istraživanje Beauchamp i sur. (2020) osim dvojezičnih ispitanika s PSA uključivalo i jednojezičnu djecu s PSA te jednojezičnu i dvojezičnu djecu urednog razvoja. Istraživanja Valicenti-McDermott i sur. (2013), Zhou i sur., (2019) i Petersen i sur., (2012) provedena su na jednojezičnoj i dvojezičnoj djeci s PSA, dok je istraživanje Dai i sur. (2018) provedeno na jednojezičnoj i dvojezičnoj djeci s PSA i razvojnim teškoćama. U ovom su radu u obzir uzeti rezultati koji daju informacije o usporedbi jezičnih vještina dvojezične djece s autizmom s jednojezičnom djecom s autizmom te jednojezičnom i dvojezičnom djecom urednog razvoja. Jednojezična i dvojezična djeca u istraživanjima Dai i sur. (2018) te Zhou i sur. (2019) ispitana su samo na engleskom, dok su u ostalim istraživanjima djeca ispitana na oba jezika koja koriste.

Dvojezična djeca s PSA u istraživanju Beauchamp i sur. (2020) ostvarila su rezultate slične kao i njihovi jednojezični vršnjaci s PSA te jednojezični i dvojezični vršnjaci urednog razvoja na mjerama jezičnog razumijevanja i proizvodnje te receptivnih jezičnih vještina na francuskom i engleskom jeziku. Iako su autori očekivali da će dvojezična djeca s PSA ostvarivati bolje rezultate na mjeri jezične proizvodnje nego na mjeri jezičnog razumijevanja, navedena hipoteza u istraživanju nije dokazana jer su djeca ostvarivala podjednake rezultate u ove dvije dimenzije. Gledajući generalni uspjeh dvojezične djece s autizmom u usporedbi s ostalim skupinama u istraživanju Beauchamp i sur. (2020), sličan se trend nastavlja i u ostalim istraživanjima. Valicenti-McDermott i sur. (2013) su usporedbom rezultata dvojezične i jednojezične djece s PSA do tri godine starosti ispitane na engleskom i španjolskom jeziku uočili kako se ispitanici iz ove dvije skupine ne razlikuju na mjerama ekspresivnih i receptivnih jezičnih vještina. Dai i sur. (2018) također nisu uočili negativan utjecaj dvojezičnosti među svojim ispitanicima na mjerama ekspresivnih i receptivnih jezičnih vještina. Prosječna dob ispitanika u ovom istraživanju bila je 26 mjeseci, a podaci su prikupljeni samo na engleskom jeziku. Petersen i sur. (2012) također su istraživanje proveli na mlađoj djeci te je prosječna dob ispitanika bila 59 mjeseci. Dvojezična djeca iz istraživanja ispitana su na engleskom i francuskom jeziku, a rezultati su pokazali kako negativan utjecaj dvojezičnosti na djecu s PSA u uzorku nije prisutan. Istraživanje Zhou i sur. (2019). longitudinalno je istraživanje koje uspoređuje napredak u terapiji jednojezične i dvojezične djece s PSA starosti 12 do 26 mjeseci. U obje je skupine uočen napredak u jezičnim i komunikacijskim vještinama djece s PSA. Bitno je naglasiti da veliki utjecaj na rezultate ovog istraživanja imaju interakcije između roditelja i djece, iako ova varijabla nije uzeta u obzir u istraživanju.

Na razini jezičnog razumijevanja i proizvodnje, svako istraživanje uzeto u obzir u ovom radu pokazuje kako dvojezičnost ne utječe negativno na razvoj djece s PSA. Dok sva istraživanja koja su uključivala isključivo skupine jednojezične i dvojezične djece s PSA pokazuju kako se rezultati ove dvije skupine ne razlikuju na navedenim dimenzijama, jedno istraživanje koje u uzorak uključuje i jednojezičnu te dvojezičnu djecu urednog razvoja pokazuje kako se skupina dvojezične djece s PSA ne razlikuje značajno u rezultatima od ove populacije. Navedeni rezultati prikazani su u tablici 1. Promatranjem rezultata navedenih istraživanja može se zaključiti da dvojezičnost nema negativan utjecaj na globalne jezične vještine dvojezične djece s PSA, no detaljniji uvid u ovu tematiku nastojat će se prikazat pregledom literature koja istražuje pojedine jezične sastavnice u dvojezične djece s PSA.

Tablica 1 - usporedba jezičnih vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe jezičnih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		5 (Beauchamp i sur., 2020; Dai i sur., 2018; Petersen i sur., 2012; Valicenti-McDermott i sur., 2013; Zhou i sur., 2019)			1 (Beauchamp i sur., 2020)	

4.2. Rječničke vještine dvojezične djece s PSA

U svrhu dobivanja informacija o rječničkim vještinama dvojezične djece s PSA analizirano je šest znanstvenih članaka (Beauchamp i sur., 2020; Petersen i sur., 2012; Gonzalez-Barrero i Nadig, 2019; Meir i Novogrodsky, 2020; Gonzalez-Barrero i Nadig, 2017; Reetzke i sur., 2015). Tri su istraživanja uključila jednojezičnu i dvojezičnu djecu s PSA te jednojezičnu i dvojezičnu djecu urednog razvoja (Beauchamp i sur., 2020; Meir i Novogrodsky, 2020; Gonzalez-Barrero i Nadig, 2017), a preostala tri jednojezičnu i dvojezičnu djecu s PSA (Petersen i sur., 2012; ; Gonzalez-Barrero i Nadig, 2019; Reetzke i sur., 2015). Sva su istraživanja podatke prikupljala pomoću standardiziranih testova. Beauchamp i sur. (2020), Petersen i sur. (2012), Meir i Novogrodsky (2020), Gonzalez-Barrero i Nadig (2017), te Reetzke i sur. (2015) ispitanike su testirali na oba, odnosno svim jezicima koje koriste, dok su Gonzalez-Barrero i Nadig (2019) ispitanike testirali samo na engleskom jeziku.

Već spomenuto istraživanje Beauchamp i sur. (2020) je osim jezičnih vještina dvojezične djece s PSA također istraživalo i receptivne rječničke vještine u ovoj populaciji. Osim što su dvojezična djeca s PSA ostvarila slične rezultate kao i djeca urednog razvoja u ekspresivnim i receptivnim jezičnim vještinama, na mjeri receptivnog vokabulara ostvarila su rezultat sličan dvojezičnoj djeci urednog razvoja. Kod ovog je istraživanja bitno napomenuti da su ispitanici pohađali dvojezičnu englesko-francusku školu, sličnu programima koji su se već pokazali uspješnima u poticanju metajezičnih vještina učenika (Bialystok i Barac, 2012).

Petersen i sur. (2012) također nadograđuju svoje istraživanje o jezičnim vještinama dvojezične djece s PSA pobliže testirajući vještine ekspresivnog i receptivnog rječnika dvojezične i jednojezične djece s PSA. Njihovi su rezultati pokazali kako dvojezična djeca s PSA ostvaruju više rezultate na razinama konceptualnog, receptivnog i ekspresivnog rječnika od jednojezične djece s PSA.

Gonzalez-Barrero i Nadig (2017, 2019) provele su dva istraživanja o jezičnim vještinama dvojezične djece s PSA, koja su između ostalog testirala rječničke vještine ove populacije. U prvom istraživanju (2017) glavna tema je bila verbalna tečnost kod dvojezične djece s PSA. Zadatkom nabiranja pojmova u okviru kategorije pokazalo se da dvojezična djeca s PSA ostvaruju rezultate više nego u jednojezične djece s PSA, što daje zaključak da je vještina rječničkog priziva kod dvojezične djece s PSA bolja nego u jednojezične djece s PSA. Autorice smatraju da dvojezičnost pozitivno utječe na vještine koje djeci pomažu u započinjanju zadataka pa prema tome ostvaruju bolje rezultate od jednojezičnih vršnjaka. U istraživanju 2019. autorice su usporedile samo skupine jednojezične i dvojezične djece s PSA. Ovim su istraživanjem zaključile kako kod dvojezične djece s PSA nisu prisutne dodatne jezične teškoće u usporedbi s jednojezičnim vršnjacima. Međutim, iako su dvojezični ispitanici postizali rezultate unutar prosjeka u vještini receptivnog rječnika, uočen je obrazac nešto nižih rezultata nego u jednojezičnih ispitanika. Razlika između dvije skupine ispitanika nije bila statistički značajna.

U prilog ostalim istraživanjima ide i istraživanje Reetzke i sur. (2015). Autori potvrđuju zaključke istraživanja ostalih autora koji tvrde kako dvojezično izlaganje djece s PSA ne utječe nepovoljno na rječničke vještine ove djece.

Meir i Novogrodski (2020) ispitivali su verbalno pamćenje, odnosno vještinu učenja, zadržavanja i prisjećanja verbalnih informacija u djece s PSA. Djeca s PSA u uzorku imala su

visokofunkcionirajući autizam. Procjenom ispitanika autori su zaključili kako dvojezična djeca ostvaruju generalno niže rezultate od jednojezične djece.

Od šest radova korištenih za analizu rječničkih vještina dvojezične djece s PSA, u jednom se zaključilo kako dvojezičnost ima negativan utjecaj na rječničke vještine dvojezične djece s PSA, a jedan da dvojezična djeca s PSA ostvaruju rezultate usporedive s djecom urednog razvoja. Autori jednog istraživanja također su zaključili kako dvojezična djeca s PSA ostvaruju bolje rezultate naspram jednojezičnih vršnjaka, a tri su rada imala rezultate koji pokazuju da među ovim skupinama nema razlike u rječničkim vještinama. Prema dobivenim rezultatima, sažetima u tablici 2, može se zaključiti da većina autora koji su proučavali ovu temu smatra kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na rječničke vještine djece s PSA, te da neki čak smatraju kako dvojezičnost može doprinijeti razvoju rječničkih vještina. Naredni dio rada nadovezuje se na tematiku rječničkih vještina u dvojezične djece s PSA u kontekstu istraživanja utjecaja rječničkih vještina na morfološke i sintaktičke vještine.

Tablica 2 - usporedba rječničkih vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe rječničkih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama	1 (Meir i Novogrodski, 2020)	3 (Gonzalez-Barrero i Nadig, 2017, 2019; Reetzke i sur., 2015)	1 (Petersen i sur., 2012)		1 (Beauchamp i sur., 2020)	

4.3. Morfološke i sintaktičke vještine dvojezične djece s PSA

Autorice Gonzalez-Barrero i Nadig (2018, 2019) nadograđuju svoja istraživanja rječničkih vještina dvojezične djece s PSA uzimajući u obzir i morfološke vještine ovih ispitanika te promatrajući međudjelovanje navedenih vještina kod djece. Sličnu tematiku prati i istraživanje Meir i Novogrodsky (2020) koje osim vještina verbalnog pamćenja u predmet istraživanja uključuje i sintaktičke vještine dvojezične djece s PSA, te Reetzke i sur. (2015) koji istražuju rječničke i gramatičke vještine djece s PSA. Sva su istraživanja provedena koristeći standardizirane testove za ispitivanje ciljanih jezičnih vještina. Dok je istraživanje Meir i Novogrodski (2020) provedeno na dvojezičnoj i jednojezičnoj djeci s PSA i djeci urednog razvoja, Gonzalez-Barrero i Nadig (2018) uspoređivali su vještine dvojezične djece s PSA i urednog razvoja, a Gonzalez-Barrero i Nadig (2019) te Reetzke i sur. (2015) dvojezične i jednojezične djece s PSA. Istraživanje Gonzalez-Barrero i nadig (2019) provedeno je samo na engleskom jeziku, dok su ostala tri istraživanja provedena na svim jezicima koje su djeca koristila.

U istraživanju Gonzalez-Barrero i Nadig (2019) na zadacima koji mjere sintaktičke vještine dvojezična djeca s PSA kojima je jezik ispitivanja dominantan jezik ostvaruju niže rezultate od svojih jednojezičnih vršnjaka. Ova razlika nije statistički značajna pa se na temelju nje ne može donijeti zaključak da dvojezičnost negativno utječe na sintaktičke vještine djece s PSA. Autorice su također analizom rezultata primijetile obrazac prema kojem dvojezična djeca s PSA kojoj je jezik ispitivanja nedominantan jezik ostvaruju ispodprosječne rezultate na zadacima sintaktičkih vještina. U svom drugom istraživanju Gonzalez-Barrero i Nadig (2018) zaključile su kako je najveći prediktor morfoloških vještina dvojezične djece s PSA trenutna razina izloženosti jeziku, a bitnu ulogu igra i kronološka dob ispitanika. Autorice su također primijetile jednaku korelaciju kod djece s PSA i djece urednog razvoja između razine izloženosti s jedne strane te mjera rječnika i morfologije s druge strane.

Već spomenuto istraživanje Meir i Novogrodsky (2020) osim vještine verbalnog pamćenja istraživalo je i sintaktičke vještine. Obradom rezultata djece s visokofunkcionirajućim autizmom također se ustanovilo kako djeca s PSA ostvaruju niže rezultate u usporedbi s djecom urednog razvoja na zadacima namijenjenima za ispitivanje sintaktičkih vještina i kako dvojezična djeca generalno ostvaruju lošije rezultate u usporedbi s jednojezičnom djecom. Rezultati se, međutim, mijenjaju kad su ispitanici ujednačeni prema vokabularu pa se u ovom slučaju pokazuje kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na sintaktičke vještine dvojezične djece s PSA. Zanimljivo je da Meir i Novogrodsky (2020) u ovom istraživanju nisu zaključili

kako dvojezičnost ima negativan utjecaj na jezične vještine djece s PSA, već navode da dvojezičnost utječe na sintaktičke vještine i vještine verbalnog pamćenja u dvojezične djece urednog razvoja i one s PSA, a time zaključuju kako dvojezičnost nema dodatan negativan utjecaj na specifičnu skupinu dvojezične djece s PSA.

Reetzke i sur. (2015) u svom istraživanju dolaze do zaključaka koji idu u prilog onima u istraživanjima Gonzalez-Barrero i Nadig (2018, 2019) te navode kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na gramatičke vještine dvojezične djece s PSA.

Tri su istraživanja, čiji su se rezultati uzimali u obzir kod ovog pregleda literature na temu morfoloških i sintaktičkih vještina, uspoređivala rezultate dvojezične djece s PSA s barem jednom od ostalih skupina ispitanika. Iako su dva takva istraživanja pokazala kako dvojezična djeca s PSA ostvaruju lošije rezultate od ostalih skupina, u istraživanju Gonzalez-Barrero i Nadig (2019), razlika među skupinama nije bila statistički značajna te se zaključak dobiven na ovoj usporedbi ne može generalizirati, a u obzir je bitno uzeti i dominantnost jezika testiranja u djece uključene u istraživanje. Nadalje, iako su sintaktičke vještine bile lošije u dvojezične djece s PSA u usporedbi s jednojezičnim vršnjacima u istraživanju Meir i Novogrodsky (2020), ujednačavanjem uzorka ispitanika prema vokabularu ova razlika nestaje. Prema tome, navedena dva istraživanja uz istraživanje Reetzke i sur. (2015) idu u prilog zaključku da dvojezičnost nema negativan utjecaj na morfološki i sintaktički razvoj dvojezične djece s PSA. Ovi su rezultati sažeti u tablici 3.

Tablica 3 - usporedba sintaktičkih i morfoloških vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe sintaktičkih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		3 (Gonzalez-Barrero i Nadig, 2019; Reetzke i sur., 2015; Meir i Novogrodsky, 2020)				
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe morfoloških vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		1 (Reetzke i sur., 2015)				

4.4. Narativne vještine dvojezične djece s PSA

Korisno je u analizu jezičnih vještina dvojezične djece s PSA uključiti i analizu narativnih vještina, obzirom na složenost koordinacije jezičnih, ali i nejezičnih vještina potrebnih u stvaranju narativnog diskursa. U ovom je radu, međutim analizirano samo tri rada koja proučavaju narativne vještine dvojezične djece s PSA.

Hoang i sur. (2018) u svom su se istraživanju fokusirali isključivo na narativne vještine dvojezične djece s PSA, a navedenu vještinu uspoređivali su među dvojezičnom i jednojezičnom djecom s PSA te dvojezičnom i jednojezičnom djecom urednog razvoja. Djeca su ispitana na francuskom jeziku koji je većini bio i dominantan, a prosječno su bila stara 8;01 godina. U radu su uspoređivali mikrostrukturu i makrostrukturu narativna, tehnike za održavanje pažnje slušatelja te utjecaj jezičnih vještina na narativne vještine djece. Ugrubo, rezultati pokazuju kako djeca s PSA ostvaruju lošije rezultate u mikrostrukturi i makrostrukturi narativa u usporedbi s djecom urednog razvoja, no i kako dvojezičnost sama po sebi nema negativan utjecaj na narativne vještine. Djeca s PSA navodila su ključne događaje u priči, no obzirom na lošiju koherentnost narativa i povremeno nerelevantne informacije ostvaruju niže rezultate u odnosu na skupinu djece urednog razvoja. Lošiji rezultati u mikrostrukturi narativa djece s PSA ne mogu se generalizirati na širu populaciju obzirom da razlika s djecom urednog razvoja nije bila statistički značajna. Dvojezična i jednojezična djeca s PSA ostvarila su slične rezultate. Također se pokazalo kako su djeca urednog razvoja češće koristila jezične tehnike za održavanje pažnje slušatelja, dok kod nejezičnih tehnika nije bilo razlike između skupine djece s PSA i djece urednog razvoja. Razlika u korištenju jezičnih tehnika za održavanje pažnje, međutim, nije statistički značajna. Djeca urednog razvoja također su češće koristila riječi koje označavaju mentalna stanja. Autorice su uočile zanimljiv podatak da su dvojezična djeca urednog razvoja i s PSA koristila veći broj iskaza u usporedbi s jednojezičnim skupinama. Dvojezične su skupine bez obzira na veći broj iskaza imale jednak broj riječi kao jednojezične skupine. Analizom rezultata autorice zaključuju kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na makrostrukturu i mikrostrukturu narativnog diskursa djece urednog razvoja i djece s PSA.

Narativne vještine kod djece s PSA također su istraživali Peristeri i sur. (2020). Djeca u ovom istraživanju bila su stara između 7 i 12 godina, a ispitana su na grčkom jeziku koji im je svima bio dominantan. Uzorak je uključivao dvojezičnu i jednojezičnu skupinu djece s PSA te dvojezičnu i jednojezičnu skupinu djece urednog razvoja. Svrha rada bila je usporediti skupinu dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama. Pokazalo se kako dvojezična djeca s PSA ostvaruju bolje rezultate na razini makrostrukture i mikrostrukture u usporedbi s jednojezičnom

djecom s PSA. Autori su potvrdili da, osim što su dvojezična djeca s PSA koristila kompleksnije strukture priče, koristila su i manje izraza koji nedovoljno označavaju neki referent, odnosno više su se oslanjali na svoje znanje o tome s kojim aspektima priče je slušatelj upoznat.

Treće istraživanje analizirano u ovom diplomskom radu radi razumijevanja utjecaja dvojezičnosti na narativne vještine dvojezične djece s PSA proveli su Beauchamp i sur. (2023). Istraživanje je provedeno na engleskom i francuskom jeziku, obzirom da je jedan od ta dva jezika svakom djetetu bio dominantan. Ispitanici su bili stari između 10;05 i 11;00 godina, te su podijeljeni u skupine jednojezične i dvojezične djece s PSA. Osim narativnih vještina u radu su istraživane i pragmatičke te socijalne vještine i utjecaj izloženosti jeziku, o kojima će se govoriti kasnije. Na mjerama mikrostrukture i makrostrukture diskursa ispitanici ostvaruju podjednake rezultate u obje skupine. Nije uočena povezanost između narativnih i socijalnih vještina, no uočena je povezanost između narativnih i pragmatičkih vještina. Autori su uočili kako unutar skupine dvojezične djece s PSA balansirano i asimetrično dvojezična djeca mogu ostvariti podjednake rezultate kao i jednojezični vršnjaci na mjerama narativnih vještina i strukturalnih jezičnih vještina ukoliko su ispitani na jeziku kojem su izloženi u većoj mjeri.

Kao što je već spomenuto, narativne su vještine u dječjem razvoju pod velikim utjecajem razine jezičnih vještina jer stvaranje samog narativa iziskuje međudjelovanje različitih jezičnih domena. Pregledom literature pokazalo se kako dva od tri korištena rada zaključuju da se vještine makrostrukture i mikrostrukture dvojezične djece s PSA ne razlikuju od onih u jednojezične djece s PSA, dok jedno istraživanje pokazuje kako dvojezična djeca ostvaruju i bolje rezultate. Navedeni su zaključci sažeti u tablici 4. Rezultati navedenih istraživanja dokazuju kako dvojezičnost sama po sebi nema negativan utjecaj na narativne vještine, te ukoliko nisu prisutne dodatne jezične teškoće, a ispitana su na svom dominantnom jeziku, dvojezična djeca ostvaruju rezultate na mjerama narativnih i jezičnih vještina slične kao i njihovi jednojezični vršnjaci s PSA, a u pojedinim slučajevima kao i vršnjaci urednog razvoja. Osim jezičnih vještina, kod populacije djece s PSA bitno je promatrati i pragmatičke te socijalne i komunikacijske vještine koje će pobliže biti opisane u narednim poglavljima.

Tablica 4 - usporedba narativnih vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe vještina makrostrukture dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		2 (Beauchamp i sur., 2023; Hoang i sur., 2018)	1 (Peristeri i sur., 2020)	1 (Hoang i sur., 2018)		
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe vještina mikrostrukture dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		2 (Beauchamp i sur., 2023; Hoang i sur., 2018)	1 (Peristeri i sur., 2020)		1 (Hoang i sur., 2018)	

4.5. Pragmatičke vještine dvojezične djece s PSA

Iako je pragmatika ubrojena među jezične sastavnice, ona je uvelike važna u socijalnom ponašanju pojedinca pa je time relevantna i u istraživanjima vještina djece s PSA. U istraživanju pragmatičkih vještina dvojezične djece s PSA korištena su dva članka.

Već spomenuto istraživanje Beauchamp i sur. (2023) potvrdilo je kako postoji povezanost između narativnih i pragmatičkih vještina te je ponuđeno objašnjenje za ovu pojavu. Autori pretpostavljaju kako su narativne vještine povezane s jezičnim vještinama, odnosno jezičnom složenošću, koja je ispitanicima vjerojatno olakšala rješavanje zadataka za procjenu pragmatičkih vještina. U istraživanju je također potvrđeno da dvojezična djeca s PSA imaju bolje pragmatičke vještine od jednojezične djece s PSA. Autori su također uočili pozitivan utjecaj izloženosti jeziku na pragmatičke vještine te pretpostavljaju da balansirano dvojezična djeca češće rade izmjene među jezicima, što dovodi do inhibicije doslovnog razumijevanja iskaza, a time i do boljeg razumijevanja nedoslovnih iskaza u usporedbi s jednojezičnom djecom s PSA.

Pragmatičke vještine također su istraživali Reetzke i sur. (2015). Ovo istraživanje već je spomenuto pod temama rječničkih i gramatičkih vještina dvojezične djece s PSA. Ono potvrđuje rezultate Beauchamp i sur. (2023) vezano za nepostojanje negativnog utjecaja dvojezičnosti na pragmatičke vještine dvojezične djece s PSA, što je vidljivo iz činjenice da su dvojezični ispitanici ostvarivali podjednake rezultate kao i jednojezični ispitanici. Međutim rezultati vezani za ulogu jezične izloženosti u pragmatičkim vještinama ove populacije se razlikuju, pri čemu Reetzke i sur. (2015) navode kako izloženost jeziku ne utječe na pragmatiku, što se ne podudara s rezultatima Beauchamp i sur. (2023).

Iako je pregled istraživanja o pragmatičkim vještinama dvojezične djece s PSA proveden na malom broju radova, među njihovim rezultatima postoji podudarnost koja također ide u prilog zaključku da dvojezičnost ne dovodi do dodatnih teškoća kod djece s PSA. Navedeni su rezultati prikazani u tablici 5. Zaključno ovi radovi predlažu kako dvojezična djeca s PSA ostvaruju bolje rezultate na zadacima za procjenu pragmatičkih vještina u odnosu na jednojezične vršnjake. Obzirom na mali broj istraživanja koja upućuju na ove rezultate, potrebno je ovu temu istražiti pobliže na većem broju istraživanja.

Tablica 5 - usporedba pragmatičkih vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe pragmatičkih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		1 (Reetzke i sur., 2015)	1 (Beauchamp i sur., 2023)			

4.6. Socijalne vještine dvojezične djece s PSA

Obzirom na teškoće koje djeca s PSA imaju u sferi socijalnog funkcioniranja, bitno je razumjeti socijalne vještine dvojezične djece s PSA. Ove su vještine promatrane analizom rezultata dvaju članaka.

Istraživanje Davis i sur. (2023) provedeno je radi proučavanja socijalne pažnje kod dvojezične djece s PSA. Istraživanje je uključivalo djecu urednog razvoja i djecu s PSA s različitim razinama izloženosti prvom i drugom jeziku. Ispitanici su bili stari između 6 i 12 godina. Ispitivanje je provedeno promatranjem količine vremena koju djeca provode gledajući likove na slici koji su međusobno u interakciji naspram onih koji nisu. Rezultati istraživanja su pokazali da ne postoji razlika na razini socijalne pažnje između dvojezične i jednojezične skupine djece s PSA. Uočen je utjecaj jezičnih vještina na socijalnu pažnju kod djece urednog razvoja; veličina vokabulara utjecala je na vremensku količinu koju djeca provode gledajući u slike bez interakcija. Ovaj efekt nije prisutan kod djece s PSA, a autori pretpostavljaju da zbog toga dolazi zato što jezik igra ulogu u socijalnoj interakciji, no ova pojava kasni ili je manje

prisutna kod djece s PSA. Dvojezičnost nije imala utjecaj na socijalnu pažnju ni u jednoj skupini. Rezultate ovog istraživanja podupiru i rezultati istraživanja Beauchamp i sur. (2023). Osim već spomenutih narativnih i pragmatičkih vještina, autori su u istraživanju proučavali socijalne vještine dvojezične djece s PSA dobi između 10;05 i 11;00 godina te ih usporedili s vještinama jednojezične djece s PSA. Osim što se pokazalo kako narativne vještine nisu povezane sa socijalnim vještinama, također nije uočena niti razlika u socijalnim vještinama između jednojezične i dvojezične djece s PSA.

Rezultati istraživanja Beauchamp i sur. (2023) te Davis i sur. (2023) pokazuju kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na djecu s PSA, što je prikazano i u tablici 6. Iako djeca s PSA ostvaruju niže rezultate od vršnjaka urednog razvoja, prema prikazanim rezultatima ne može se zaključiti da dvojezičnost utječe na pojavu dodatnih teškoća kod ove populacije.

Teorija uma bitan je aspekt koji pomaže u usvajanju socijalnih vještina (Mazza i sur., 2017). Andreou i sur. (2020) proveli su istraživanje na jednojezičnoj i dvojezičnoj djeci s PSA s ciljem uspoređivanja vještine teorije uma među ovim skupinama i utvrđivanjem utjecaja izvršnih funkcija te sintaktičkih vještina na samu teoriju uma. Ispitanici su bili stari između 7 i 15 godina. Sva su djeca govorila grčki jezik, a dvojezična su djeca osim grčkog govorila i albanski. Testiranja su provedena na oba jezika na kojima dvojezična djeca govore. Istraživanje je pokazalo da dvojezična skupina postiže bolje rezultate na zadacima koji uključuju manje verbalnih informacija te zadacima izvršnih funkcija. U zadacima ponavljanja rečenica, dvojezična su djeca bolje obrađivala složene rečenice. Autori su ovim istraživanjem pokazali kako dvojezičnost može dovesti do boljeg razvoja vještine teorije uma kod djece s PSA (prikazano u tablici 6).

Tablica 6 - usporedba socijalnih vještina i vještina teorije uma dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe socijalnih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		2 (Beauchamp i sur., 2023; Davis i sur., 2023)				
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe vještina teorije uma dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama			1 (Andreou i sur., 2020)			

4.7. Komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA

Teškoće u komunikacijskom razvoju najistaknutije su kod djece s PSA. Reynolds (2004; prema Iarocci i sur., 2017) definira funkcionalnu komunikaciju kao djetetovu sposobnost komuniciranja na način da ga okolina razumije i uzvрати komunikaciju. Funkcionalna komunikacija je indeks komunikacije koji ne ovisi o jezičnim vještinama (Iarocci i sur., 2017) te je u ovom diplomskom radu opisana pomoću tri znanstvena istraživanja.

Valicenti-McDermott i sur. (2013) uspoređivali su prvenstveno vještine jezično razumijevanja i proizvodnje male djece stare do tri godine. Djeca uključena u istraživanje bila su izložena engleskom, a dvojezični ispitanici i španjolskom jeziku. Podijeljeni su u skupine jednojezične i dvojezične djece s PSA. Dvojezična djeca ispitana su na oba jezika kojima su izložena. Iako se, kao što je već spomenuto pod temom *Razumijevanje i proizvodnja jezika u dvojezične djece s PSA*, jednojezični i dvojezični ispitanici ne razlikuju u vještinama jezičnog razumijevanja i proizvodnje, kod dvojezične je djece uočeno češće korištenje gesti.

Siyambalapitiya i sur. (2022) proveli su istraživanje u svrhu usporedbe komunikacijskog razvoja dvojezične i jednojezične djece s PSA praćenjem njihovog napretka kroz intervenciju u vremenskom periodu od 12 mjeseci. Ovo longitudinalno istraživanje uključivalo je djecu staru 1;00 do 2;02 godina. Ispitana su na engleskom jeziku koji im je svima bio dominantan. Dvojezična djeca s PSA u ovom istraživanju ostvarila su sličan komunikacijski napredak kao njihovi jednojezični vršnjaci dok su bili uključeni u proces rane intervencije u periodu od 12 mjeseci. Ispitivanjem djece prije početka intervencije nisu uočene razlike u prisutnosti karakteristika poremećaja iz spektra autizma, ekspresivnim jezičnim vještinama niti roditeljskoj procjeni dječjih komunikacijskih vještina. Procjenom napretka tijekom terapije također je utvrđeno kako nema značajnih razlika u napretku i samim vještinama među dvojezičnim i jednojezičnim ispitanicima.

Iarocci i sur. (2017) potvrđuju rezultate dobivene u istraživanju Siyambalapitiya i sur. (2022). U ovo su istraživanje uključena dvojezična i jednojezična djeca s PSA te dvojezična i jednojezična djeca urednog razvoja. Ispitanici su bili stari između 6 i 16 godina. Sva su djeca bila ispitana na engleskom jeziku koji im je bio dominantan, a dvojezična djeca su uz njega govorila još jedan jezik prema kojemu nisu izjednačeni. Istraživanje je pokazalo kako djeca s PSA ostvaruju lošije rezultate u funkcionalnoj komunikaciji u usporedbi s djecom urednog razvoja, kao što je i očekivano. Međutim, među skupinama jednojezične i dvojezične djece s PSA nije bilo značajne razlike u ovoj vještini. Autori navode kako su teškoće u funkcionalnoj komunikaciji učestale među djecom s PSA te kako se samim izlaganjem dvama jezicima one neće premostiti. Međutim, također navode kako je moguće da se ove teškoće dvojezičnim izlaganjem djece s PSA mogu ublažiti u usporedbi s djecom izloženom jednom jeziku.

Socijalne vještine djece s PSA u pregledanim su se radovima pokazale jednakim, ako ne i boljim od onih u jednojezične djece s PSA, kao što je prikazano u tablici 7. Ovaj podatak podupire pretpostavku da dvojezičnost nema negativan utjecaj na socijalne vještine djece s PSA.

Tablica 7 - usporedba komunikacijskih vještina dvojezične djece s PSA s jednojezičnim vršnjacima s PSA te vršnjacima urednog razvoja

	Rezultati niži od skupine jednojezične djece s PSA	Rezultati jednaki jednojezičnoj djeci s PSA	Rezultati viši nego u jednojezične djece s psa	Rezultati niži od skupine djece urednog razvoja	Rezultati jednaki kao u djece urednog razvoja	Rezultati viši nego u djece u rednog razvoja
Broj istraživanja koji utvrđuje rezultate usporedbe komunikacijskih vještina dvojezične djece s PSA s ostalim skupinama		2 (Iarocci i sur., 2017; Siyambalapatiya i sur., 2022)	1 (Valicenti-McDermott i sur., 2013)	1 (Iarocci i sur., 2017)		

4.8. Utjecaj jezične izloženosti na jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA

Učestala tema primijećena tijekom proučavanja literature upravo je uloga jezične izloženosti kod razine usvojenosti jezičnih i komunikacijskih vještina kod dvojezične djece s autizmom. Činjenica da je proučavanje jezične izloženosti u ovoj tematici koliko prisutna nije neobična obzirom da su dvojezične osobe izrazito heterogena skupina te postoje velike varijacije u razini izloženosti svakom od jezika. U svrhu sažimanja rezultata vezanih za utjecaj jezične izloženosti na jezične i komunikacijske vještine dvojezične djece s PSA korištena su četiri znanstvena rada (Beauchamp i sur., 2020; Beauchamp i sur., 2023; Gonzalez-Barrero i Nadig, 2018; Zhou i sur., 2019). Dok su u istraživanju Beauchamp i sur. (2023) te Zhou i sur. (2019) uključene skupine dvojezične i jednojezične djece s PSA, Beauchamp i sur (2020) uključili su jednojezičnu i dvojezičnu djecu urednog razvoja te jednojezičnu i dvojezičnu djecu s PSA, a Gonzalez-Barrero i Nadig (2018) dvojezičnu djecu urednog razvoja i dvojezičnu djecu s PSA. Zhou i sur. (2019) jedini su istraživanje proveli na manjoj djeci, staroj između 1;00 i 2;02 godina. Beauchamp i sur. (2020) uključili su djecu između 6 i 9 godina, Beauchamp i sur. (2023) između 10;05 i 11;00 godina, a Gonzalez-Barrero i sur. (2018) između 4;11 i 10;10

godina. Zhou i sur (2019) jedini su ispitanike testirali na jednom jeziku, u ovom slučaju engleskom. Gonzalez-Barrero i Nadig (2018) koristile su testove na engleskom i francuskom, dok je većina djece osim ovim bilo izloženo i drugim jezicima. Ostala istraživanja testiranja su provela na oba jezika na kojima djeca govore.

Beauchamp i sur. (2020) u svom su istraživanju promatrali utjecaj izloženosti jeziku na vještine jezičnog razumijevanja i proizvodnje te na receptivni rječnik. U istraživanje su uključene skupine jednojezične i dvojezične djece sa i bez postavljene dijagnoze poremećaja iz spektra autizma. Ispitanici su bili stari između 6 i 9 godina, a testirani su na svakom jeziku koji su koristili. Dok na francuskom jeziku nije uočen utjecaj izloženosti na jezične vještine, na engleskom jeziku je taj utjecaj primijećen. Veći je utjecaj, međutim, prisutan na ekspresivnom i receptivnom rječniku nego na vještinama jezičnog razumijevanja. Autori ovu pojavu objašnjavaju činjenicom da je rječnik pod većim utjecajem jezične izloženosti u usporedbi s jezičnim razumijevanjem. Također je uočeno kako djeca s PSA nisu trebala veću razinu izloženosti u odnosu na djecu urednog razvoja kako bi dosegli slične razine na jezičnim testovima.

U istraživanju Beauchamp i sur. (2023), uključene su skupine dvojezične i jednojezične djece s PSA, stare između 10;05 i 11;00 godina. Djeca su ispitana na svakom jeziku koji su koristila pomoću standardiziranih testova. Osim utjecaja jezične izloženosti u istraživanju su promatrane i narativne, pragmatičke te socijalne vještine i njihovo međudjelovanje. U ovom se istraživanju pokazalo kako izloženost jeziku nije imala utjecaja na makrostrukuru i mikrostrukuru diskursa kod dvojezične djece s PSA. Dok su rezultati vezani za makrostrukuturu bili očekivani, obzirom da ona nije pod utjecajem jezika na kojem se stvara narativ, iznenađujući su rezultati vezani za mikrostrukuru koja je pod utjecajem korištenog jezika.

Gonzalez-Barrero i Nadig (2018) provele su istraživanje u svrhu razumijevanja utjecaja izloženosti jeziku na populaciji dvojezične djece s PSA u domeni rječničkih i morfoloških vještina. Istraživanje je provedeno na djeci staroj između 4;11 i 10;10 godina podijeljenoj u skupine dvojezične djece s PSA i dvojezične djece urednog razvoja. Djeca su ispitana na francuskom, engleskom i španjolskom jeziku, ovisno o tome koji jezik koriste. U svrhu istraživanja korišteni su standardizirani testovi. Rezultati pokazuju kako je trenutna razina izloženosti jeziku najveći prediktor rječničkih vještina i ekspresivne morfologije kod dvojezične djece urednog razvoja i dvojezične djece s PSA. Bitan predviđajući faktor za rječnik je i radno pamćenje te dijagnostička skupina (odnosno, prisutnost dijagnoze poremećaje iz

spektra autizma), a za morfološke vještine kronološka dob. Pokazalo se kako je potreban postotak od 40% izloženosti francuskom kako bi dvojezična djeca s PSA ostvarila iznadprosječan rezultat na rječničkim vještinama, a 60% za prosječan rezultat prilikom testiranja morfoloških vještina. Utvrđena je podjednaka povezanost između rječničkih i morfoloških vještina u obje skupine ispitanika.

Iz rezultata istraživanja na temu utjecaja jezične izloženosti ispitanika može se zaključiti da, kao i kod djece urednog razvoja, razina izloženosti jeziku kod djece s PSA igra bitnu ulogu u usvajanju ciljanog jezika. Ovaj element jezičnog razvoja usko je vezan uz to jezik kojeg roditelji govore s vlastitom djecom i razinu roditeljske usvojenosti tog jezika. Problematika korištenja materinskog, odnosno drugog jezika s vlastitim djetetom kod roditelja iz dvojezičnih ili doseljeničkih obitelji izrazito je prisutna u istraživanjima roditeljskih stavova o dvojezičnom izlaganju djece s PSA te će pobliže biti opisana pod temom roditeljskih i stručnih stavova o dvojezičnosti u djece s PSA.

5. STAVOVI RODITELJA I STRUČNJAKA PREMA DVOJEZIČNOSTI U DJECE S PSA

Naredni dio rada namijenjen je istraživanju roditeljskih stavova i stavova stručnjaka o poticanju dvojezičnog razvoja u djece s PSA. Tijekom istraživanja ove teme proučeno je 10 članaka od kojih je 9 barem dijelom kvalitativne prirode i napisano u obliku intervjua s roditeljima djece s PSA i/ili stručnjacima koji rade s navedenom populacijom. Analizom radova na temu stavova stručnjaka i roditelja o dvojezičnosti u djece s PSA uočene su četiri učestale teme koje ujedno predstavljaju i tematske cjeline unutar ovog poglavlja. Naredni dio rada pobliže će opisati faktore koji utječu na roditelje iz dvojezičnih obitelji tijekom donošenja odluka o jezičnoj okolini koju će pružati vlastitom djetetu s PSA, stavovima stručnjaka o dvojezičnom izlaganju djece s PSA te o njihovom poznavanju teorijskog okvira u svrhu savjetovanja roditelja o ovoj problematici i čimbenicima koji utječu na savjetovanje roditelja. Nadalje, pobliže će biti proučeni utjecaji koje jednojezično, odnosno dvojezično, izlaganje djeteta s PSA ima na samo dijete, ali i na ostatak obitelji kao i kulturološki aspekt dvojezičnosti te utjecaj koji isti ima na obitelji djece s PSA.

5.1. Čimbenici koji utječu na roditeljsku odluku o jednojezičnom ili dvojezičnom izlaganju djece s PSA

Odluka o jezičnoj okolini djeteta s PSA u dvojezičnoj obitelji roditeljima je izrazito bitna, no često je i izvor stresa i brige (Bird i sur., 2012; Howard i sur., 2021; Srikar i sur., 2022). Ova odluka ima bitan utjecaj na dijete s PSA, ali i na ostatak obitelji. Iz tog razloga veliki broj čimbenika utječe na to koliko i kojim jezicima će dijete s PSA biti izloženo. Navedeni su čimbenici u svrhu ovog diplomskog rada grupirani u dvije skupine: stavovi o dvojezičnosti i poremećaju iz spektra autizma te obilježja djeteta i obitelji.

5.1.1. Stavovi roditelja o dvojezičnosti i PSA

Izlaganje djeteta dvama jezicima u razvojnem periodu tema je s oprečnim stavovima među roditeljima upravo iz razloga što većina nije sigurna kako će dvojezičnost sama po sebi utjecati na već postojeće teškoće koje uključuje dijagnoza poremećaja iz spektra autizma prisutne kod djeteta. Nije neuobičajeno da roditelji imaju pozitivne stavove prema dvojezičnosti u urednoj populaciji, iako smatraju da bi na njihovo dijete s PSA ona utjecala negativno (Oudet i sur., 2022; Howard i sur., 2021). Brojni roditelji spominju kako smatraju da će dvojezičnost prouzročiti zbunjenost (Davis i sur., 2024; Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021; Iljaba, 2013; Yu, 2013), seminilingvizam (Yu, 2013) i usporeni jezični razvoj (Davis i sur., 2024; Hampton i sur., 2017) kod djece te da im je potreban pojednostavljen jezični model kako bi usvojili jezik (Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021). Roditelji koji su smatrali da dvojezičnost ima negativan utjecaj na jezični razvoj djece s PSA ujedno su bili i roditelji djece sa slabije razvijenim verbalnim vještinama (Hampton i sur., 2017). Pojedini roditelji teškoće djece s PSA doživljavaju jednakima kod sve djece i imaju ustaljenu sliku o tome kako ovaj poremećaj izgleda temeljeno na tome što su čuli u društvu, a ovi stavovi utječu na kasnije odluke vezane za djetetov razvoj (Davis i sur., 2024). S druge strane postoje i stavovi roditelja prema kojima bi dvojezičnost na njihovo dijete s PSA imalo pozitivan utjecaj te navode razloge poput poticanja kognitivnog (Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021) i komunikacijskog (Howard i sur., 2021) razvoja te stvaranja strategija za umanjivanje utjecaja teškoća povezanih s PSA, poput hiperreaktivnosti na senzoričke podražaje (DSM-5; Američka psihijatrijska udruga (eng. *American Psychological Association – APA*), 2013; Howard i sur., 2021). Još jedan od razloga kojeg su roditelji naveli među pozitivne strane izlaganja djeteta dvama jezicima je mišljenje da će dvojezičnost imati pozitivan učinak na vještine u kojima su djeca s PSA inače lošija. Kao što

se može i očekivati, roditelji s pozitivnijim stavovima o dvojezičnosti skloniji su svoju djecu i odgajati dvojezično, dok oni se negativnijim stavovima češće donose odluke u korist jednojezičnog pristupa (Howard i sur., 2024). Međutim, stavovi o dobrobiti dvojezičnosti za dječji razvoj mijenjaju se ovisno o razini izloženosti dvojezičnoj okolini, kako kod roditelja tako i kod stručnjaka, ali i djece s PSA. Roditelji koji su bili izloženi dvojezičnim okolinama, stručnjaci koji su radili u dvojezičnim okolinama i djeca čiji su se roditelji odlučili za dvojezični pristup u odgoju imali su pozitivnije stavove o dvojezičnosti (Howard i sur., 2024). Ispitanicima u istraživanju Yu (2013) ova je odluka izrazito kompleksna te su svi roditelji, čak i oni koji su se odlučili za dvojezični pristup i odgoju svoje djece s PSA, do određene mjere nesigurni u navedeni pristup.

Stavovi stručnjaka koji rade s djecom s PSA bitni su u oblikovanju stavova roditelja o dvojezičnom izlaganju djeteta s PSA, dok su roditeljima djece urednog razvoja bitniji stavovi društva, obitelji i prijatelja (Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021; Yu, 2013). Nerijetko roditelji djece s PSA navode kako od različitih stručnjaka na ovu temu dobivaju kontradiktorne savjete te kako smatraju da je dostupnost savjetovanja i informacija o ovoj problematici nedovoljna (Bird i sur., 2012; Yu, 2013). Savjeti stručnjaka koji se ne poklapaju s njihovim vlastitim stavovima o dvojezičnosti u djece s PSA mogu kod roditelja izazvati dodatan stres (Yu, 2013).

Međutim, izbor o jezičnom izlaganju djece s PSA nije toliko jednostavan, pa se tako osim stavova o utjecaju dvojezičnosti na razvoj djeteta spominju i povećana kulturna i jezična svjesnost (Hampton i sur., 2017), bolje prilike za školovanje i kasnije zapošljavanje (Bird i sur., 2012; Hampton i sur., 2017; Howar i sur., 2021; Yu, 2013) te sudjelovanje u zajednici i integracija u društvo (Yu, 2013).

Stavovi roditelja prema dvojezičnosti i poremećaju iz spektra autizma te međuodnosu ova dva fenomena uvelike utječe na izbor jezične okoline kojoj će roditelji izlagati svoju djecu. Ovaj je odabir, međutim, izrazito složen, a roditelji nastoje donijeti odluku za koju smatraju da će dovesti do boljitka djeteta, što povremeno znači da se ta odluka ne podudara nužno s njihovim prioritetima (Yu, 2013) i stavovima (Oudet i sur., 2022). Tako u odluci o jezičnom izlaganju djeteta nemaju utjecaj samo stavovi roditelja, već i karakteristike djeteta i obiteljska dinamika. Ovaj je utjecaj opisan u sljedećem poglavlju.

5.1.2. Obilježja djeteta i obitelji

Obiteljska dinamika generalno je bitan čimbenik za uzeti u obzir kod savjetovanja roditelja o jezičnoj okolini koju pružaju djetetu, no kod dvojezičnih obitelji bitno je uzeti u obzir i jezike kojima govore roditelji te razlikuju li se ti jezici od jezika zajednice u kojoj žive. Kod dvojezičnih obitelji u kojima je barem jedan roditelj izvorni govornik jezika zajednice u kojoj obitelj živi, a djeca su odgajana kao govornici samo jezika zajednice, roditelji koji govore drugim jezikom navode kako im je teško biti jedini govornik određenog jezika u kućanstvu (Hampton i sur., 2017). Ova pojava ima bitnu kulturološku podlogu koja će biti objašnjena u kasnijim poglavljima. Navedeni je problem prisutniji među doseljeničkim obiteljima, odnosno obiteljima kojima jezik govoren u široj okolini nije materinski jezik roditelja. Bitno je uzeti u obzir da je roditeljima neprirodno s vlastitom djecom govoriti na jeziku koji je i njima samima drugi jezik, čak i kad su u pitanju roditelji koji odlično poznaju jezik zajednice (Yu, 2013). Roditelji djece s PSA u doseljeničkim obiteljima pred sobom, dakle, imaju problem kad je u pitanju odabir jezika koje će njihova djeca usvajati. Osim što je govorenje drugog jezika s djecom roditeljima neprirodno, prisutna je i briga oko toga jesu li oni kao govornici jezika koji im nije materinski, ili koji nisu u potpunosti usvojili, dovoljno dobar jezični model djetetu kad je u pitanju jezični razvoj (Davis i sur., 2024). Hampton i sur. (2017) navode kako su roditelji izrazili brigu oko toga da dijete od njih usvaja jezik čiji gramatički sustav i sami nisu u potpunosti usvojili te su u njihovom korištenju jezika i dalje prisutne greške. Međutim, još je veći problem roditeljima koji nemaju osnovnu razinu usvojenosti većinskog jezika pratiti smjernice stručnjaka da sa svojom djecom govore isključivo na većinskom jeziku (Iljaba, 2013). Roditelji koji nemaju dovoljnu razinu ovladanosti većinskog jezika da bi njegovo korištenje poticali kod svoje djece izražavaju osjećaj krivnje zbog toga. Upravo ove razloge roditelji djece s PSA koji su svoju djecu odlučili odgajati dvojezično navode kao one koji su njima igrali najveću ulogu (Oudet i sur., 2022). Roditelji koji svoju djecu odgajaju na jeziku koji su sami kasnije usvojili ističu kako žale za time što im djeca ne govore njihovim materinskim jezikom (Hampton, 2017) te kako bi voljeli da im djeca jednog dana počnu koristiti izvorni jezik obitelji (Yu, 2013). Redosljed usvojenosti jezika na kojemu roditelji govore s vlastitom djecom pokazao se i kao bitan utjecaj na razvoj odnosa između roditelja i djeteta. (Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021). Roditelji navode kako im korištenje vlastitog materinskog jezika služi kao način izražavanja prisnosti te kako primjećuju da ostvaruju bolji odnos s djetetom kad s njim govore na materinskom jeziku. Jedan od najistaknutijih faktora koji roditelji navode u odabiru jezika kojem će kasnije izlagati vlastitu djecu, a koji je također vezan uz njihov

materinski jezik, mogućnost je povezivanja djeteta sa širom obitelji koja ne govori jezik zajednice u kojoj dijete živi. Roditelji smatraju kako je poznavanje jezika obitelji bitno za održavanje odnosa s članovima obitelji (Davis i sur., 2024; Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021; Howard i sur., 2024; Oudet i sur., 2022), a neki čak navode i utjecaj negativnih stavova članova obitelji o jednojezičnom izlaganju djeteta jeziku kojeg oni sami ne govore na donošenje odluke o jezičnom izlaganju djeteta (Howard i sur., 2021). Roditelji, prema tome, veliku pažnju pridaju pružanju načina komunikacije s članovima šire obitelji djetetu, a jedan roditelj u istraživanju Hampton i sur. (2017) smatra da povećani zahtjevi interakcije s članovima obitelji na manjinskom jeziku imaju pozitivan učinak na komunikacijske vještine djeteta s PSA.

Već navedeni faktori u odluci o jezičnom izlaganju djece s PSA kod doseljeničkih obitelji predstavljaju razloge zbog kojih se korištenje obiteljskog jezika s djetetom čini kao optimalna odluka. Prema iskazima roditelja, međutim, jezik zajednice u kojoj obitelj živi igra bitnu ulogu u izboru jezika kojim će dijete s PSA biti izloženo (Oudet i sur., 2022). Razlog zbog kojeg neki roditelji djece s PSA odlučuju djecu izlagati isključivo jeziku zajednice, iako im on samima nije materinski jezik, leži u percipiranoj važnosti koju jezik zajednice nosi za njihovo dijete. Detaljan opis stavova majki iz doseljeničkih obitelji o jeziku zajednice i ulozi koju isti ima na jezično izlaganje djece s PSA nudi istraživanje Yu (2013) provedeno intervjuiranjem majki doseljenih iz Kine u Sjedinjene Američke Države. Majke u ovom istraživanju veliku su važnost stavile na to da njihova djeca s PSA usvoje jezik koji će u budućnosti koristiti, što je većini bio engleski jezik. Među 10 majki uključenih u istraživanje, samo jedna navodi kako joj je bitno da dijete usvoji kineski jer se planiraju jednog dana vratiti u Kinu. Jedan od razloga pridavanja važnosti jeziku zajednice je utjecaj koji on ima na školovanje, sudjelovanje u zajednici i integraciju u društvo. Iako su kineski kao vlastiti prvi jezik smatrali bitnim, ispitanici su engleski navodili kao najbitniji jezik koji dijete mora poznavati. Iako među ispitanicima u ovom istraživanju naizgled postoji izražena naklonost engleskom jeziku kao jeziku na kojemu planiraju odgajati vlastito dijete, kad se u obzir uzme sam razlog zašto većina roditelja odabire engleski vidljivo je kako za vlastitu djecu odabiru jezik za koji smatraju da će im najviše pomoći u daljnjem životu. Važnost jezika roditelji određuju prema procijenjenom potencijalu da djetetu pruži mogućnost samostalnog života i života u vlastitoj obitelji, prihvaćenost od strane okoline, zdravlje, sreću mogućnost aktivnog pridonosa društvu i pronalaženje vlastitog mjesta u svijetu. Hampton i sur. (2017) navode kako su njihovi ispitanici također izrazili želju da im dijete poznaje engleski jezik obzirom da žive u državi u kojoj se govori engleskim jezikom. Roditelji također navode kako bi poznavanje

engleskog jezika bio način za integraciju i društvo, pristup školovanju i uspjeh u školi te socijalizaciju s vršnjacima.

Odrastanjem djeteta mijenjaju se i njegove potrebe vezane za jezični razvoj kao i funkcioniranje obitelji. Nekoliko roditelja tako navodi da su se promjenom komunikacijskih zahtjeva i oni odlučili za promjenu u jezičnom izlaganju djece s PSA (Bird i sur., 2012). Osim što ih je nekolicina navela da smatra da će djeci lakše biti usvojiti drugi jezik ako već imaju usvojenu bazu prvog jezika (Oudet i sur., 2022), neki su se za promjenu odlučili kad su im komunikacijski zahtjevi postali presloženi za razinu usvojenosti jezika koji govore s djetetom (Yu, 2013). Roditeljima djece s većim komunikacijskim teškoćama lakše je bilo govoriti na većinskom jeziku, iako je njima samima on bio drugi jezik.

Vrlo istaknuta tema koja daljnje potiče izlaganje djeteta isključivo jeziku zajednice je dostupnost intervencije za dvojezičnu djecu. Gotovo sva istraživanja uključena u ovaj pregled literature o stavovima roditelja i stručnjaka o dvojezičnom izlaganju djece s PSA ističu problematiku vezanu za činjenicu da ova djeca većinom neće dobiti podršku na oba jezika koja koriste te kako je nedostatak intervencije za dvojezičnu djecu utjecao i na odluku o njihovom jezičnom izlaganju (Bird i sur.; 2012; Davis i sur., 2024; Hampton i sur., 2017; Oudet i sur., 2022; Yu, 2013). Dokaz da je isključivo nedostatak mogućnosti izlaganja djeteta drugom jeziku u intervencijskom kontekstu razlog zašto neki roditelji naposljetku svoju djecu odabiru izlagati samo većinskom jeziku pružaju Yu (2013) te Oudet i sur. (2022). Navedeni autori navode da su roditelji dobivanjem veće samostalnosti u intervencijskom postupku imali i više samopouzdanja u korištenju vlastitog manjinskog jezika tijekom poticanja djetetovog komunikacijskog i jezičnog razvoja. Preuzimanjem savjetodavne uloge od strane stručnjaka, te pružanjem dominantnosti u održavanju podrške roditeljima, oni postaju spremniji implementirati intervencijske postupke u vlastiti materinski jezik. Navedeno navodi na zaključak da roditeljski stavovi o djetetovim jezičnim potrebama ovise o njihovom osjećaju uspješnosti u poticanju dječjeg razvoja.

Osim uz obilježja obitelji bitno je pružiti kratak osvrt na obilježja samog djeteta s PSA kad se odlučuje o njegovom jezičnom izlaganju. Ponavljajuća tema koju roditelji navode među čimbenicima koji utječu na njihovu odluku o dvojezičnom izlaganju djeteta s PSA je funkcioniranje samog djeteta (Bird i sur., 2021; Howard i sur., 2024). Roditelji navode da je od same dijagnoze poremećaja iz spektra autizma bitnije funkcioniranje svakog djeteta. Djetetove verbalne vještine, fleksibilnost i potreba za rutinom istaknute su kao bitni faktori u kontekstu jezičnog razvoja (Hampton i sur., 2017). Također je kao odlučujuća u odabiru jezičnog izlaganja

djece s PSA navedena razina komunikacijskih vještina, te roditelji smatraju da će djeca lakše usvojiti dva jezika ukoliko imaju sposobnost izražavanja vlastitih potreba (Howard i sur., 2024). Roditelji smatraju da će djeci s lošijim verbalnim vještinama, smanjenom fleksibilnosti i povećanom potrebom za rutinom teže biti usvojiti drugi jezik. Također se navode djeca s visokofunkcionirajućim autizmom kao ona koja su sklonija uspješnom dvojezičnom razvoju prema navodima roditelja (Howard i sur., 2021). Neki roditelji smatraju da motivacija djeteta za usvajanje manjinskog jezika također igra ulogu u mogućnosti usvajanja dvaju jezika (Hampton i sur., 2017). Navode kako je jednostavnije poticati dvojezični razvoj kod djeteta koje je zainteresirano za usvajanje manjinskog jezika, bez obzira bilo to dijete urednog razvoja ili dijete s PSA. Autor istraživanja u kojem su roditelji izrazili ove stavove navodi kako je kod djece urednog razvoja teže potaknuti motivaciju za usvajanje jezika korištenog unutar obitelji ukoliko se socijalizacija s vršnjacima odvija na većinskom jeziku. Ova je pojava spomenuta i u drugim istraživanjima u odnosu na djecu s PSA (Howard i sur., 2021). Prema navodima roditelja u određenim istraživanjima, djeca s PSA sklonija su govorenju većinskog jezika ukoliko se on koristi u školi.

Prema navedenim podacima može se zaključiti kako je roditeljima donošenje odluke o jezičnoj izloženosti njihove djece s PSA izvor stresa. Osim njihovih stavova o PSA i dvojezičnosti u obzir je potrebno uzeti i stavove stručnjaka. Odluku oblikuje i jezik koji se koristi u obitelji obzirom da i on utječe na komunikaciju unutar bliže i šire obitelji te odnos između roditelja i djece. Roditelji su također i sami upoznati s vještinama i teškoćama svoje djece, te je bitno dati im priliku odabrati pristup za koji smatraju da najbolje odgovara dinamici njihove obitelji. Kao što je već spomenuto, roditeljska odluka uvelike ovisi o savjetima koje im pružaju stručnjaci uključeni u intervencijski program njihove djece. Stavovi samih stručnjaka, savjeti koje daju roditeljima i čimbenici koji utječu na te savjete, kao i njihovi stavovi o intervenciji dvojezične djece s PSA pobliže su opisani u narednom poglavlju.

5.2. Stavovi stručnjaka o dvojezičnom odgoju djece s PSA

Već spomenuta kontradiktornost savjeta koje roditelji djece s PSA iz dvojezičnih obitelji dobivaju od stručnjaka izvor je nesigurnosti kod ove skupine, pogotovo kad se ti savjeti ne poklapaju s njihovim vlastitim stavovima. Ova neusklađenost pružanja savjeta roditeljima u praksi se može objasniti malim brojem znanstvenih radova napisanih na ovu temu. Iz ovog je razloga bitno razumjeti izvore iz kojih stručnjaci dobivaju informacije na temelju kojih

savjetuju roditelje. S ciljem razumijevanja ove pojave provedena je analiza radova namijenjenih za istraživanje razine do koje su stručnjaci upoznati s literaturom vezanom za ovu temu, faktorima koji utječu na savjete koje pružaju roditeljima te njihove brige i mišljenja vezana za dvojezičnu intervenciju djece s PSA.

Iako logopedi uključeni u istraživanje Davis i sur. (2024) pretežito izražavaju pozitivne stavove prema dvojezičnosti u djece s PSA, većina ih zabrinuta oko toga daju li roditeljima dvojezične djece s PSA savjete koji će uistinu pozitivno utjecati na dječji razvoj i dobrobit obitelji. Navedena zabrinutost potiče iz činjenice da je broj znanstveno utemeljenih informacija na ovu temu minimalan, a ispitanici čak i ističu nedostatak generalnog znanja o ovom području. Pojedinci navode kako se u svrhu informiranja o utjecaju dvojezičnosti na PSA referiraju na pouzdane izvore, poput udruge stručnjaka u području logopedije, eng. *Royal College of Speech and Language Therapists (RCSLT)*. Iako maju pristup informacijama s pouzdanih izbora, pojedinci navode kako smatraju da ne posvećuju dovoljno vremena istraživanju ove teme, pretežito zbog manjka vremena koje bi namijenili čitanju teorijske podloge namijenjene za pružanje podrške ovako specifičnoj populaciji. Ispitanici također navode kako često nisu sigurni koje savjete pružiti roditeljima te se nastoje bazirati na individualnim karakteristikama svakog djeteta.

Bez obzira na postojanje znanstveno utemeljenih informacija o dvojezičnosti kod djece s PSA, čak i u ograničenom broju, postoje slučajevi nepodudaranja tih informacijama sa stavovima stručnjaka (Benavidez i sur., 2022), te je moguće da iz tog razloga dolazi do nepodudarnosti u savjetima koje daju roditeljima. Benavidez i sur. (2022) proveli su istraživanje na stručnjacima različitih profila koji sudjeluju u pružanju podrške dvojezičnoj djeci s PSA. Iako su generalni odgovori vezani za stavove stručnjaka o tome treba li djecu s PSA izlagati jednostavnom, odnosno jednojezičnom, modelu, hoće li dvojezičnost kod PSA izazvati dodatna kašnjenja i hoće li ona zbuniti dijete neutralni, većina ih svejedno navodi kako bi roditeljima savjetovali da djecu izlažu dvama jezicima. Većina se ispitanika, ipak, slaže s izjavom da djeca s PSA mogu razumjeti oba jezika koja se koriste u kućnom kontekstu ukoliko odrastaju u dvojezičnim obiteljima.

U istraživanju Davis i sur. (2024) logopedi generalno izražavaju podršku prema dvojezičnom izlaganju djece u dvojezičnim obiteljima, uz nekoliko iznimaka. Ispitanici ipak smatraju da bi djeci bio preveliki izazov usvojiti drugi jezik tijekom kasnijeg djetinjstva, što potvrđuju i stručnjaci uključeni u istraživanje Howard i sur. (2024). Ispitanici također smatraju da u obzir treba uzeti i djetetove kognitivne vještine, što se podudara sa stavovima roditelja iz

prethodnog poglavlja. Ukoliko je ovo mišljenje ustaljeno među logopedima izvan istraživanja Davis i sur. (2024), moguće je da je to temelj iz kojeg potiču i stavovi roditelja, obzirom da na oblikovanje njihovih stavova utječu stavovi stručnjaka. Kao pozitivne strane dvojezičnog izlaganja djece s PSA logopedi navode dobar jezični model kojeg roditelji mogu pružiti na svom materinskom jeziku, održavanje kulturalnih vrijednosti i odnosa s obitelji, te poticanje kognitivnih vještina u djece. Svi su ovi razlozi za poticanje dvojezičnosti kod djece s PSA također navedeni od strane roditelja, kao što je spomenuto u prethodnim poglavljima. Stručnjaci također veliki naglasak stavljaju na važnost pružanja podrške roditeljima u vidu poticanja dječjeg razvoja i pružanja informacija naspram donošenja odluke koju bi oni sami trebali donijeti. Oni i sami navode da smatraju kako roditelji najbolje znaju kakve vještine imaju njihova djeca te kako su sposobni donijeti odluku koja će im najbolje odgovarati.

Stručnjaci ispitani u istraživanju Howard i sur. (2024) izražavaju mišljenja različita od onih u ispitanika Davis i sur. (2024). Dok smatraju da je dvojezičnost pozitivna pojava među djecom urednog razvoja, također ističu brigu da bi ona mogla imati negativan utjecaj na djecu s PSA i izazvati zbunjenost, bez obzira na znanstvene dokaze koji upućuju na suprotno. Kao što je već spomenuto, ovakav negativan stav prema dvojezičnosti kod djece s PSA manje je prisutan među stručnjacima koji su imali više iskustva s radom u višejezičnim okolinama. Bitno je napomenuti da su stručnjaci u ovom istraživanju dvojezičnost promatrali iz perspektive uključenosti u školovanje djece s PSA, a manju su važnost pridavali pozitivom utjecaju kojeg dvojezičnost ima na obiteljske odnose. Iz tog su razloga nastale i nepodudarnosti u odgovorima roditelja i stručnjaka oko važnosti koju nose manjinski i većinski (u ovom slučaju engleski) jezik. Dok je roditeljima bitniji bio manjinski jezik koji se koristi unutar obitelji, stručnjaci su veću važnost pridavali engleskom jeziku jer su njega povezivali sa školskim uspjehom. Autori predlažu da do ovog dolazi zbog percipiranog identiteta kojeg stručnjaci pripisuju ovim učenicima; važniji im je njihov identitet kao osobe s PSA nego identitet koji imaju kao dvojezične osobe, vjerojatno iz razloga što se teškoće djece s PSA češće spominju od teškoća dvojezične djece.

Nepodudarnost stavova stručnjaka prema dvojezičnosti kod djece s PSA u ovom pregledu literature odražava se i na iskustva roditelja sa savjetima koje su dobivali od stručnjaka. Veliki je broj roditelja dobio savjet da će dvojezičnost imati negativan utjecaj na razvoj njihove djece s PSA i da bi djecu trebalo izlagati većinskom jeziku (Bird i sur., 2012; Hampton i sur., 2017; Iljaba, 2013; Yu, 2013), ili čak u potpunosti prekinuti upotrebu dvaju jezika s djetetom (Howard i sur., 2021; Yu, 2013). Među iskazima roditelja manje su prisutni pozitivni stavovi stručnjaka prema dvojezičnosti i savjeti koji ih potiču na dvojezično izlaganje djeteta s PSA (Howard i

sur., 2021; Yu, 2013). Ono što je zabrinjavajuće, jest količina iskaza o suprotnim savjetima i stavovima koje su pojedinci dobili od različitih stručnjaka (Bird i sur., 2012; Hampton i sur., 2017; Yu, 2013) te broj roditelja koji uopće nisu niti dobili savjete vezane za jezično izlaganje djece (Hampton i sur., 2017; Howard i sur., 2021).

Stručnjaci navode da kod savjetovanja roditelja u obzir uzimaju kulturološke i religiozne karakteristike obitelji, te jezike kojima je dijete okruženo i način kako oni utječu na njegov kulturološki identitet (Davis i sur., 2024). Ističu da je bitno izbjegavati predrasude o kulturološkoj pozadini klijenata, i razumjeti karakteristike različitih kultura te utjecaj koji one imaju na obiteljska očekivanja. Također navode da smatraju kako među logopedima ima premalo kulturalne raznolikosti. Barijere s kojima se logopedi susreću u pružanju podrške kulturološki raznolikim obiteljima uključuju neadekvatnost resursa koje koriste u radu s pojedincima različitih kultura, kulturalne razlike koje utječu na interakcije roditelja i djece (npr. u nekim kulturama nije uobičajeno da roditelji sjede na podu i igraju se s djecom), standardizirane testove koji nisu u potpunosti prilagođeni kulturalnim normama, jezične barijere i razumijevanje različitih kultura. Logopedi se dotiču i teme korištenja prevoditelja u terapijskom procesu te navode kako njegova prisutnost može biti olakšavajući faktor za roditelje. Međutim problemi nastaju u činjenici da je teško doći do pristupa prevoditelju, pogotovo kad se koriste manje učestali jezici. Također postoji briga oko toga do koje mjere prevoditelji prenose isključivo one informacije koje im govore logopedi, te kakav utjecaj imaju na poruku koju primaju roditelji, pogotovo u situacijama provođenja procjene. Utjecaj kulturnog identiteta članova obitelji pobliže je predstavljen u nastavku rada.

5.3. Kulturalni aspekt dvojezičnosti i utjecaj koji on ima na jezičnu izloženost djece s PSA

Roditelji djece s PSA iz dvojezičnih obitelji veliki naglasak stavljaju na vlastiti i djetetov kulturološki identitet. Interakcija kulture i jezika obitelji je jaka te uvelike utječe na odluku roditelja o jezičnom izlaganju svoje djece s PSA. Prethodno spomenuta veza između odnosa između roditelja i djece te povezanost djeteta s članovima šire obitelji s odabirom jezične izloženosti djeteta s PSA pod utjecajem je djetetove kulturalne pozadine i kulturnih vrijednosti obitelji. Roditelji svoj materinski jezik navode kao poveznicu s kulturnom baštinom te osjećajem pripadnosti (Hampton i sur., 2017) i ponosa (Yu, 2013). Manjinski je jezik smatran obiteljskim nasljeđem i načinom povezivanja sa zajednicom te roditelji teže prenijeti ga na

buduće generacije. Roditelje koji žive u okruženju u kojemu se njihov jezik ne koristi imaju strah od toga da im djeca ne upoznaju kulturu iz koje potiču (Oudet i sur., 2022). Na ovaj se strah nadovezuje i briga da se djeca neće moći povezati s članovima obitelji koji govore manjinskim jezikom jer smatraju da će im se teže biti uklopiti u tu okolinu. Ovi razlozi naglašavaju važnost održavanja dvojezičnosti unutar obitelji, te dvojezičnost navode kao intrinzičan dio djetetovog kulturnog identiteta (Howard i sur., 2021). U cilju im je postići istovremeno očuvanje kulture uz poticanje komunikacijskog i jezičnog razvoja djeteta. Obzirom na veliki naglasak koji dvojezične obitelji stavljaju na očuvanje kulturnog identiteta djeteta, u obzir se mora uzeti količina stresa i nezadovoljstva koja potiče iz odabira jednojezičnog pristupa jezičnom izlaganju djece s PSA, bilo zbog vlastitih stavova ili savjeta stručnjaka.

5.4. Ishodi jezične izloženosti djece s PSA

U prvoj tematskoj cjelini ovog diplomskog rada opisani su kvantitativni rezultati istraživanja ishoda dvojezičnog odgoja djece s PSA s ciljem usporedbe razine razvoja komunikacijskih i jezičnih vještina dvojezične djece s PSA s njihovim jednojezičnim vršnjacima s PSA te jednojezičnim i dvojezičnim vršnjacima urednog razvoja. Prethodna su poglavlja na navedene brojčane rezultate nadodala i brojne faktore koji utječu na odabir jezičnog pristupa i jezični razvoj djece s poremećajem iz spektra autizma. Potrebno je, prema tome, navesti iskustva roditelja s ishodima dvojezičnog, odnosno jednojezičnog pristupa odgoju djece s PSA. Osim samih ishoda na razvoj i kvalitetu života djece s PSA, opisan će se i utjecaj koji jezični pristupi imaju na roditelje te ostalu djecu u obitelji.

Roditelji koji su svoju djecu s PSA odgajali kao dvojezičnu često navode da smatraju kako su tijekom kasnijeg života ona od ovog oblika jezične izloženosti profitirala (Howard i sur., 2021). Osim razvoja vještina koje su obično lošije među djecom s PSA, poboljšao se i odnos između roditelja i djece (Hampton i sur., 2017). Čak i prelaskom s jednojezičnog na dvojezični model roditelji su primijetili napredak u komunikacijskom razvoju, receptivnim i ekspresivnim rječničkim vještinama na manjinskom jeziku te pragmatičkim vještinama kod djece kojeg pripisuju upravo dvojezičnoj izloženosti, a osim razvoja ovih vještina uočeno je i poboljšanje u obiteljskim i rodbinskim odnosima (Oudet i sur., 2022). Roditelji koji su odabrali dvojezični pristup odgoju prijavljuju veće generalno zadovoljstvo (Howard i sur., 2024).

Neki roditelji navode da osjećaju grižnju savjesti jer su svoju djecu izlagali samo jednom jeziku (Howard i sur., 2021; 2024). Teškoće s kojima su se susretali uključivale su probleme u održavanju jezika koji nije obiteljski s djetetom te nepovoljan utjecaj koji je to imalo na odnose sa širom obitelji (Oudet i sur., 2022). Među navodima roditelja o jednojezičnom izlaganju djece s PSA nalaze se i oni koji smatraju da njihova djeca ne bi niti mogla usvojiti dva jezika (Bird i sur., 2012; Howard i sur., 2021).

Osim dobrobiti koju je dvojezičnost imala na razvoj djeteta s PSA, istaknuta je i dobrobit koju je imala na cijelu obitelj (Howard i sur., 2021). Roditelji smatraju da je dvojezično izlaganje djece pozitivno utjecalo i na njih same (Howard i sur., 2024). Navode da je mogućnost korištenja obiteljskog jezika pozitivno pridonijela njihovom generalnom zadovoljstvu i smatraju da se time popravio i odnos između roditelja i djece. Roditelji koji su svoju djecu s PSA odgajali kao jednojezičnu smatraju kako je to utjecalo i na ostalu djecu u obitelji (Howard i sur., 2021; 2024). Obzirom da su nastojali ograničiti korištenje drugog jezika s djetetom s PSA, niti ostala djeca u obitelji ga nisu usvojila.

6. ZAKLJUČAK

Pregled literature u svrhu pisanja ovog diplomskog rada proveden je s ciljem istraživanja komunikacijskih i jezičnih vještina djece s PSA te faktora usko vezanih uz njih. Navedeni faktori uključuju utjecaje koje roditelji uzimaju u obzir prilikom stvaranja odabira o jezičnom izlaganju svoje djece s PSA, stavovima stručnjaka i savjetima koje pružaju roditeljima, kulturološki aspekt jezičnog razvoja djece s PSA u dvojezičnim obiteljima te ishodi jednojezičnog, odnosno dvojezičnog, odgoja djece na obitelj. U rad su uključeni znanstveni članci koji kvantitativno opisuju jezično razumijevanje i proizvodnju, te rječničke, sintaktičke, morfološke, narativne, pragmatičke, socijalne i komunikacijske vještine te vještine teorije uma dvojezične djece s PSA te ih uspoređuju s vještinama jednojezične djece s PSA i jednojezične te dvojezične djece urednog razvoja. Osim kvantitativnih radova u pregled su uključeni i kvalitativni radovi namijenjeni za opis stavova roditelja i stručnjaka o dvojezičnosti kod djece s PSA.

Globalnim pregledom rezultata istraživanja zaključuje se kako su u 17 korištenih znanstvenih radova slabiji rezultati dvojezične djece s PSA u usporedbi s jednojezičnom djecom

s PSA uočeni samo na dimenzijama rječničkih i narativnih vještina. Uzevši u obzir i preostale rezultate istraživanja unutar ovih tematskih jedinica, zaključuje se kako veći broj radova ipak pokazuje kako ovog nedostatka ipak nema. Iako su na mjerama rječničkih i narativnih vještina te vještine teorije uma također uočeni i rezultati koji ukazuju na prednost dvojezične naspram jednojezične skupine djece s PSA na ovim dimenzijama, i dalje prevladavaju rezultati koji ukazuju na jednaku ovladanost vještinama kod jednojezičnih i dvojezičnih ispitanika. Jedno istraživanje daje i podatak da dvojezična djeca s PSA ostvaruju rezultate slične onima kod jednojezične i dvojezične djece urednog razvoja u jezičnim i rječničkim vještinama. Pregledom rezultata istraživanja na temu jezičnih i komunikacijskih vještina dvojezične djece s PSA može se zaključiti kako dvojezičnost nema negativan utjecaj na razvoj djece s PSA. Iako ne postoji teorijska podloga za savjetovanje roditelja na isključivo jednojezični odgoj, odluka o jezičnom izlaganju djece s PSA uključuje složeni međudnos velikog broja socijalnih, emocionalnih i kulturnih faktora. Odabir pristupa odgoju u smislu jezičnog izlaganja djece s PSA roditeljima je težak, pogotovo u doseljeničkim obiteljima. U odluku ulaze brojni faktori poput već postojećih stavova roditelja o dvojezičnosti i PSA, savjetima koje dobivaju od stručnjaka, povezanosti s vlastitom kulturom i širom obitelji, djetetovim vještinama i utjecaju na ostatak obitelji. Česti je izvor stresa roditeljima nedostatak ujednačenih savjeta od strane stručnjaka, ili čak potpuna nedostupnost informacija o dvojezičnom razvoju djece s PSA. Stručnjaci su često i sami nesigurni prilikom savjetovanja roditelja, pretežito zbog slabije dostupnosti znanstveno utemeljenim informacijama ili nedostatka vremena za istraživanje ovako specifične teme.

Dijagnoza poremećaja iz spektra autizma generalno je uznemirujuća roditeljima kod čije je djece ustanovljena. Ona donosi preokret u životu djece, ali i ostalih članova obitelji. Kod dvojezičnih obitelji postoji dodatan stres vezan za odabir o načinu na koji će dijete izlagati jeziku. Navedena je odluka otežana zbog neujednačenosti savjeta koje roditelji dobivaju od stručnjaka, što je prouzročeno ograničenom količinom znanstveno utemeljenih informacija. U svrhu pružanja kvalitetnije podrške dvojezičnim obiteljima djece s PSA, potrebno je provođenje dodatnog broja istraživanja s ciljem stvaranja smjernica za savjetovanje roditelja.

7. POPIS LITERATURE

1. American Speech-Language-Hearing Association. Multilingual Service Delivery in Audiology and Speech-Language -pathology. Preuzeto 5. kolovoza 2024, s <https://www.asha.org/practice-portal/professional-issues/multilingual-service-delivery/>
2. Američka Psihijatrijska Udruga. (2013). Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (5. izdanje, DSM-5). Naklada Slap. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
3. Andreou, M., Tsimpli, I. M., Durrleman, S., Peristeri, E. (2020). Theory of mind, executive functions, and syntax in bilingual children with autism spectrum disorder. *Languages*, 5(4), 1–24. <https://doi.org/10.3390/languages5040067>
4. Barac, R., i Bialystok, E. (2011). Cognitive development of bilingual children. *Language Teaching*, 44(1), 36–54. <https://doi.org/10.1017/S0261444810000339>
5. Beauchamp, M. L. H., Rezzonico, S., MacLeod, A. A. N. (2020). Bilingualism in School Aged Children with ASD: A Pilot Study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(12), 4433–4448. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04501-8>
6. Beauchamp, M. L. H., Rezzonico, S., Bennett, T., Duku, E., Georgiades, S., Kerns, C., Mirenda, P., Richard, A., Smith, I. M., Szatmari, P., Vaillancourt, T., Waddell, C., Zaidman-Zait, A., Zwaigenbaum, L., Elsabbagh, M. (2023). The Influence of Bilingual Language Exposure on the Narrative, Social and Pragmatic Abilities of School-Aged Children on the Autism Spectrum. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 53(12), 4577–4590. <https://doi.org/10.1007/s10803-022-05678-w>
7. Benavidez Saldivar, R. N., Stewart, J. R., Crutchfield, R., Chen, R. K., Puente, L., Saldivar, B. R. (2022). Professional Perspectives on Bilingualism in Persons with Autism Spectrum Disorder: A Pilot Study. *The Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice. Internet Journal of Allied Health Sciences Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice and Practice*, 21(1). <https://nsuworks.nova.edu/ijahsp/vol21/iss1/14>
8. Bialystok, E. (1988). Levels of Bilingualism and Levels of Linguistic Awareness. *Developmental Psychology*, 24(4), 560-567.
9. Bird, E. K. R., Lamond, E., Holden, J. (2012). Survey of bilingualism in autism spectrum disorders. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 47(1), 52–64. <https://doi.org/10.1111/j.1460-6984.2011.00071.x>
10. Carbone, V. J., O'Brien, L., Sweeney-Kerwin, E. J., Albert, K. M. (2013). Teaching eye contact to children with autism: A conceptual analysis and single case study. *Education and Treatment of Children*, 36(2), 135–159. <https://doi.org/10.1353/etc.2013.0013>

11. Dai, Y. G., Burke, J. D., Naigles, L., Eigsti, I. M., Fein, D. A. (2018). Language abilities in monolingual- and bilingual- exposed children with autism or other developmental disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 55, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2018.08.001>
12. Davis, R., Rabagliati, H., Montgomery, L., Sorace, A., Fletcher-Watson, S. (2023). Measuring the Relationship between Bilingual Exposure and Social Attentional Preferences in Autistic Children. *Languages*, 8(1). <https://doi.org/10.3390/languages8010027>
13. Davis, R., Zaki, F. B. M., Sargent, L. (2024). Autism and bilingualism: A thematic analysis of practitioner perspectives in the United Kingdom. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 59(1), 205–222. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12939>
14. Ellis Weismer, S., Lord, C., Esler, A. (2010). Early language patterns of toddlers on the autism spectrum compared to toddlers with developmental delay. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(10), 1259–1273. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0983-1>
15. Franchini, M., Duku, E., Armstrong, V., Brian, J., Bryson, S. E., Garon, N., Roberts, W., Roncadin, C., Zwaigenbaum, L., Smith, I. M. (2018). Variability in Verbal and Nonverbal Communication in Infants at Risk for Autism Spectrum Disorder: Predictors and Outcomes. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(10), 3417–3431. <https://doi.org/10.1007/s10803-018-3607-9>
16. Gonzalez-Barrero, A. M., Nadig, A. (2017). Verbal fluency in bilingual children with Autism Spectrum Disorders. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 7(3–4), 460–475. <https://doi.org/10.1075/lab.15023.gon>
17. Gonzalez-Barrero, A. M., Nadig, A. (2018). Bilingual children with autism spectrum disorders: The impact of amount of language exposure on vocabulary and morphological skills at school age. *Autism Research*, 11(12), 1667–1678. <https://doi.org/10.1002/aur.2023>
18. Gonzalez-Barrero, A. M., & Nadig, A. (2019). Brief Report: Vocabulary and Grammatical Skills of Bilingual Children with Autism Spectrum Disorders at School Age. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(9), 3888–3897. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04073-2>
19. Greene, K. (2022). Dual language development and disorders: A handbook on bilingualism and second language learning, 3rd edition J. Paradis, F. Genesee & M. B. Crago and Language disorders in bilingual children and adults, 3rd edition K. Kohnert, K. D. Ebert & T. Pham. *Journal of Monolingual and Bilingual Speech*, 4(2). <https://doi.org/10.1558/jmbs.22761>

20. Grosjean, F. (2012). Bilingualism: A short introduction. U: F. Grosjean i P. Li (ur.): *The psycholinguistics of bilingualism* (str. 5-25). Blackwell Publishing Ltd.
21. Hampton, S., Rabagliati, H., Sorace, A., Fletcher-Watson, S. (2017). Autism and bilingualism: A qualitative interview study of parents' perspectives and experiences. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 60(2), 435–446. https://doi.org/10.1044/2016_JSLHR-L-15-0348
22. Hickmann, M. (1995). Discourse Organization and the Development of Reference to Person, Space, and Time. U: P. Fletcher i B. MacWhinney (ur.): *The Handbook of Child Language*, First Edition (str. 194-218). Blackwell Publishing Ltd.
23. Hoang, H., Gonzalez-Barrero, A. M., & Nadig, A. (2018). Narrative Skills of Bilingual Children with Autism Spectrum Disorder. *Discours*, 23. <https://doi.org/10.4000/discours.9856>
24. Howard, K., Gibson, J., Katsos, N. (2021). Parental Perceptions and Decisions Regarding Maintaining Bilingualism in Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(1), 179–192. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04528-x>
25. Howard, K. B., Gibson, J. L., Katsos, N. (2024). Exploring Different Stakeholder Perspectives on Bilingualism in Autism. *Languages*, 9(2). <https://doi.org/10.3390/languages9020066>
26. Iarocci, G., Hutchison, S. M., O'Toole, G. (2017). Second language exposure, functional communication, and executive function in children with and without autism spectrum disorder (ASD). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(6), 1818–1829. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3103-7>
27. Ikizer, E. G., Ramírez-Esparza, N. (2018). Bilinguals' social flexibility. *Bilingualism*, 21(5), 957–969. <https://doi.org/10.1017/S1366728917000414>
28. Iljaba, E. (2013). Hispanic Immigrant mothers of Young Children With Autism Spectrum Disorders: How Do They Understand and Cope With Autism?. *American Journal of Speech-Language Pathology* 25, 200-213. https://doi.org/10.1044/2015_ajslp-13-0017
29. Jegatheesan, B. (2011). Multilingual development in children with autism: Perspectives of South Asian Muslim immigrant parents on raising a child with a communicative disorder in multilingual contexts. *Bilingual Research Journal*, 34(2), 185–200. <https://doi.org/10.1080/15235882.2011.597824>
30. Kremer-Sadlik, T. (2005). To Be or Not to Be Bilingual: Autistic Children from Multilingual Families. U: J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad i J. MacSwan (Ur.):

Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism (str. 1225-1234). Cascadilla Press.

31. Kunnari, S., Välimaa, T., Laukkanen-Nevala, P. (2016). Macrostructure in the narratives of monolingual Finnish and bilingual Finnish-Swedish children. *Applied Psycholinguistics*, 37(1), 123–144. <https://doi.org/10.1017/S0142716415000442>
32. Lord, C., Shulman, C., Dilavore, P. (2004). Regression and word loss in autistic spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(5), 936-955. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.t01-1-00287.x>
33. Meir, N., Novogrodsky, R. (2020). Syntactic abilities and verbal memory in monolingual and bilingual children with High Functioning Autism (HFA). *First Language*, 40(4), 341–366. <https://doi.org/10.1177/0142723719849981>
34. Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., The PRISMA Group (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLOS Medicine*, 6(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000097>
35. Nicoladis, Elena. (1996). *Code-mixing in young bilingual children. (Doktorska disertacija)*. McGill University, Montreal.
36. Nicoladis, E., Genesee, F. (1997). Language Development in Preschool Bilingual Children. *Journal of Speech-Language Pathology and Audiology*, 21(4), 258-270.
37. Oudet, S., Howard, K., Durrleman, S. (2022). Early years autism and bilingualism: An interpretative phenomenological analysis of parent perceptions during lockdown. *Autism and Developmental Language Impairments*, 7. <https://doi.org/10.1177/23969415221138704>
38. Pearson, B. Z., Ferencindez, S. C., Kimbrough Oller, D. (1993). Lexical Development in Bilingual Infants and Toddlers: Comparison to Monolingual Norms. *Language Learning*, 43(1), 93-120.
39. Peristeri, E., Baldimtsi, E., Andreou, M., Tsimpli, I. M. (2020). The impact of bilingualism on the narrative ability and the executive functions of children with autism spectrum disorders. *Journal of Communication Disorders*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2020.105999>
40. Petersen, J. M., Marinova-Todd, S. H., Miranda, P. (2012). Brief report: An exploratory study of lexical skills in bilingual children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(7), 1499–1503. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1366-y>

41. Prutting, C. A., Kirchner, D. M. (1987). A Clinical Appraisal of the Pragmatic Aspects of Language. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 52, 105-119.
42. Pearson, B., de Villiers, P. (2006). Discourse, Narrative and Pragmatic Development. In *Encyclopedia of Language and Linguistics* (str. 686-693). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00841-5>
43. Reetzke, R., Zou, X., Sheng, L., Katsos, N. (2015). Communicative development in bilingually exposed chinese children with autism spectrum disorders. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 58(3), 813–825. https://doi.org/10.1044/2015_JSLHR-L-13-0258
44. Schroeder, S. R. (2018). Do Bilinguals Have an Advantage in Theory of Mind? A Meta-Analysis. *Frontiers in Communication*, 36(3), 1-8. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2018.00036>
45. Siyambalapitiya, S., Paynter, J., Nair, V. K. K., Reuterskiöld, C., Tucker, M., Trembath, D. (2022). Longitudinal Social and Communication Outcomes in Children with Autism Raised in Bi/Multilingual Environments. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 52(1), 339–348. <https://doi.org/10.1007/s10803-021-04940-x>
46. Valicenti-McDermott, M., Tarshis, N., Schouls, M., Galdston, M., Hottinger, K., Seijo, R., Shulman, L., Shinnar, S. (2013). Language differences between monolingual English and bilingual English-Spanish young children with autism spectrum disorders. In *Journal of Child Neurology* 28(7), 945–948. <https://doi.org/10.1177/0883073812453204>
47. Wang, M., Jegathesan, T., Young, E., Huber, J., Minhas, R. (2018). Raising Children with Autism Spectrum Disorders in Monolingual vs Bilingual Homes: A Scoping Review. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 0(0), 1-13. <https://doi.org/10.1097/dbp.0000000000000574>
48. Wetsby, C. *Keep This Theory in Mind*. Preuzeto 11.8.2024. s <https://leader.pubs.asha.org/doi/10.1044/leader.AEA.22042017.18>
49. Yu, B. (2013). Issues in bilingualism and heritage language maintenance: Perspectives of minority-language mothers of children with autism spectrum disorders. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 22(1), 10–24. [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2012/10-0078\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2012/10-0078))
50. Zhou, V., Munson, J. A., Greenson, J., Hou, Y., Rogers, S., Estes, A. M. (2019). An exploratory longitudinal study of social and language outcomes in children with autism in bilingual home environments. *Autism*, 23(2), 394–404. <https://doi.org/10.1177/1362361317743251>